No. 4420

Title दर्शपौर्णमास पद्धति·

Author श्री अनन्तः

Extent 29 Age १८२८

Subject सूत्र पद्धति·

दर्शपद्धतिः आपस्तम्बोक्तरीत्या

५५२०

5520

F. 21

द श्रीयोरीमास

॥॥॥श्रीगणेशाय नमः॥ अथ दर्शपौर्णमासौ॥ कृताग्निहोत्रं कृत्वा संभृतसंभारो हृतवासाः पवित्रपाणिरपरेणागार्हपत्यं प
१ त्यासहृदर्भेष्वासीनः त्रिः प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य पौर्णमासेन पञ्चस्वर्गलोकमवाप्नवानीत्येवं नित्याधिकारेपि सं दर्श
कल्प इति भाष्यकृन्निष्कामः ईश्वरप्रीणायानि हरिरूपकाम इतिवा संकल्पयेद्द्विविविद्यारणप॥ कामे सत्यपि पौर्णमा
सेन पञ्चस्वर्गेप्येवं संकल्प इति रुद्रदत्तः॥ ततो वपनं॥ दर्शे अस्य नाड्ढिति तिथिमा॰ केशश्मश्रुवपनं नित्यं वाजसनेयिनस्तेषु
अल्पमपि श्मश्रुवापयत एव केशास्त्वल्पेपि वप्येरन् इति रुद्रदत्तः॥ पत्न्या अपि केशवर्जं वापनादीति वि॰ स्नात्वा विभृता॥
अपः स्पृशेत्यजनिचोदने षष्ठैवैतत्॥ सर्वमंत्रेषु प्रणवादित्वमृष्यादिस्मरणं जपमंत्रेषु चैकस्वर्यमावश्यकं इति वि॰॥ न यि
नं विधिवत्संकल्प इति कर्मोपदेश मतेन॥ ततोध्वर्युवरणं इहैव सन्तु र्णावरणामि इति वि॰॥ अथ गार्हपत्यादाहवनीयमुद्धृत्य द
क्षिणं प्रणीयाहवनीयं प्रणायनि धारणाय हरणादाहवनीयं प्रतिष्ठाप्य न दक्षिणाप्रणायनं नैमित्तिकमतः॥ अन्ये न व
क्षिणाग्नौ प्रणीते स्वयमाहवनीयं प्रणायतिरित्यपि वि॰ विहारस्योत्तरत उपविश्य देवा गातुविद इति जपित्वा आहव
नीयमुप समिधं ममाग्ने एकया तिसृभिर्वा यजमानः अग्निं गृह्णामि बस्त्रं न रुद्रान् इमामूर्जमिति। अन्वाधीयमा कृष्ण॰
नमाहवनीयमुपतिष्ठते। अत्र मंत्रयते वा सद्यस्कालायां त्रक्रतावाद्यायुष्यते पंचदश पाः स्वल्पा याद्यभावे १
तृतीयापि प्रकृतेः परपर्व प्रयोगेपि नाद्यं तृतीयदिति वि॰ उपसमिंधनं महत्काष्ठाधानमिति रामा॥ तानि त्रीण्येकं वेति

ला॰ यथान्वाधानसमकालतायाजमानमंत्राणांभवतितथाधानैरन्वादध्यातस्त्र अन्वाधीयमान इति निर्देशात् एव मग्नेपि।
॰ अंतराग्नीति यजपतिः अंतराग्नीपशवा। ततोध्वर्युः समिद्व्यंप्ययजमानाग्निमध्ये आवपनं कृत्वा मम देवेष्वेकयामग्ने
यजों नितिस्त्र भिर्वागार्हपत्यां यज। इह प्रजा। इह पशवः अध्वर्युपि वा इत्येकया धाताधात्रणामित्यितिस्त्रभिर्वा दक्षिणाग्नि
यज॰ अयं पितॄणां तिसृभिरिति पक्षेपि समूडप समिध्यादितिरु। तस्मिन्नेव पक्षे अर्वाचीमिति जपेत् समिधं वाहवनीये
दध्यात्। आदृत्तिभिरन्वाधानपक्षे मन्त्रैरितिगार्हपत्येमुक इति दक्षिणाग्नेमुकविस्याहवनीय इति क्रमः स्यान्विलाद्यन्म
रिति गार्हपत्यं मुवइस्याहवनीयं सुवरिति दक्षिणाग्निमिति विज्ञावि॰ आहवनीय एव वा सर्वाग्निसमिधं आदध्यात्त्रेमरेधि स्वपि
रामध्यज॰ विहारस्योत्तरत उपविश्य यजमान इदमहमग्नेर्नितम्ये एम्यः अन्नजावापतीयस्वतीरोषधय इति प्रथमया
संत्रसित्वा अमा अमा समित्यादिनियमेनाश्रितः अधानं कृत्वा अनिधानार्थं तस्यास्मिन्काले नियमः सत्यामिच्छायां कृषि
घातो नावर्तितेति बेरूक्त्वे इति भा॰ अयं वाहन्यर्थ आदध्याशनस्य कालनियमस्तेन मध्ये त्स्कालात् सुसंमत्यां रुधि
नेध्यत इति रु। अस्मिन्काले वास्यायां पयस्वतीरित्यादिवृत स्वीकारः अध्वर्युरुत्तरेण गार्हपत्यमुपविश्यपासिदमादने
देवस्यत्वा यज्ञस्य घोषदसि गार्हपत्यमभिमंत्र आहवनीयो भितपनपक्षे तस्याभिमंत्रणांतडत्तरतोसिदधनिधानमिति
भाष्ये। पक्षाद्याहवनीयेनपतं तसाध्यभिमंत्रणांगार्हपत्यस्येवेति रु॰ प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः गार्हपत्ये आह

नीयेवा प्रतितप्य॥ प्रेयमगा शमदे इ निर्ऋतरि रूपमन्वि हि इति चासिदं कमंडलुं चादाय गच्छति देवानां परिष्ठतवर्ष मसिदर्भाता।
२ परिषौ निविष्णो स्तूयो सि॥ इति एकं स्तंबमुत्सृजति। अतिसृष्टो गवां भागइति एकां द्वे तिस्रो नाडी वडित्सृजति। इदं देवानां परि
षूतानभिमृशति इदं पषूतां अतिसृष्टून॥ मनसेदमिति भाष्ये देवस्य त्वा मारभे विशाखेषु दर्भानारभते देव बा
र्हर्मा त्वान्वक् मा तिर्यक् सम मुष्टि नाम प्रलाति पर्वतो पर्वरापसिदं निदधाति आच्छेत्ता एकधत्लेनाछि न तिसत्र स्वैति
र्धक् प्रमाणेना अपः पृथिव्याः संपृचः अनयो निदधानि सन्नस्तरः एवं देवस्य त्वेत्यारभ्य पृथिव्याः सं एचः पाहि
त्संतं त्रिरावर्त्ततेन देकं निधनं एवं त्रीणि निधनानि निधनैः सह प्रस्तरस्य युगमत्व मधुस्मत्वं वा प्रस्तरमित्र मुष्टीनां तस्मि
बालवनां देव बर्हिः शत आलवानभिमृशति सहस्रवल्वा अ आत्मानं प्रत्यभिमृश्य अपः अदित्यैरास्नासि त्रिधा
उपंवधानुवा शुल्वं करोति अयुपिताये निां संदधाति प्रतिशुल्वावय मदित्या इत्यस्य पड्जनि संधि वाणु पिते त्या हनि
ः अत एव बर्हिषः शुल्वं करोतीति भरद्वाजो कबर्हिर्देशेनैव शुल्वकरणपिनि विरुः अदित्यै उद्दागं त्रं विनस्पास्म कुश
संभृतानस्यां यथाक्रमं मंत्राद्वृत्या निधनानि संभ नतियुगपद्वेति अनुभिता योनिः उ न्नमे निधनेप्रस्तरं निधाया २
र्द्द्राणैः संनह्यति पूषा ते ग्रं॥ ग्रंथिं करोति सनेमास्ता पुरस्तात् लंबं ग्रंथिमुपगूहति पश्चात् प्रांचं वा इयं क्रिया समा
मीरिति भाष्ये। इहैव परिस्तरणानां यत्रानाताइत्यादिनात् शमी परिभोजिस्तुल पराज्योलवनादिकृत्वा बर्हिषा सहैवाह

...यादिकार्यमितिवि। आपस्तम्बमश्विनौ। बर्हिराभने॥ इंद्रस्य त्वा उपघ्नति बृहस्पतेः शिरस्यनंतर्हिते निधाय। प्रोक्षयमग्नाउर्वंत
...तिबाभ्यां घब्धेति आदित्यास्त्वा पृष्ठे अंतर्वेदि परिधिदेशे न धःसादयति बर्हिरसि देवंगमं आसन्नमभिमंत्र्य देवंगममसि। अन
...निदधाति यथाग्र्यं प्रसादयेतः अथ परिस्तरणानि यन्दिर्मन्त्रिस्य प्रष्टितासंयम्ययाजा इतिमूले अग्निसिदंनिधायाग्रं मध्यइत्यादि
घञ पस्द्धस्तु अपरिमितानां इतिसन घतल्लुंबी परिभोजिनी मूलपराजिं वच्छिनन्ति। प्राकृछिन्ने वर्हिषि चञ्चसिदधानादयपक्षार्थ
अर्थलोपान्निवर्तते तन्मंत्राः केवलाः। उदरतो निधाना दयष्वघसमुपेन इतिसामअर्थलुप्तान्विहाय संभवतः पशार्यान्मंत्रान्यु
ञ्ययोनये दिति वि। रुद्रदनंक आहृतं वायजुषा वरोतीति यजुः क्रियासंभवादिति चबौधायनीयकातीयसूत्रे उदाजहार। अथसम्
लाता मूलेभ्य लानां वा पूर्ववद्धर्भाणां मूलं छित्वा आदित्यै रास्नासि इड्दगग्रं विनस्येति भाष्ये। मंत्रेणाहृतवात्स्नीसुदगग्रं वितत्येति वि
मंत्रेणैव छित्वा मंत्रे गौ वितत्येति। तस्मिन्पत्तिष्प पलाशादिजातीयमिध्मंसंभरति। यत्कृमोत्रीन्परिधान् कृष्णोस्याखरेष्ठ
इतिसत्रं घृतिः इध्म प्रव्रश्चनानि निदधाति इध्मोविप्रादेशोभवेदिति बाहुमात्राः परिधयइति भरद्वाजमतात्स वैसमायामाप्र
स्माकं तूनरपरिधिराहवनीयायामंतस्मादेकां गुलेनाधिकस्मध्यमः ततश्चत्वंगुलाधिको दक्षिणाः सर्वे सत्वक्का भ्मध्यमदक्षि
णौ नवाः पूर्वपूर्वापेक्षया स्थूलस्थौल्या अवशिष्टेध्मस्तु प्रादेशमात्र इतिरामः अर्थलक्षणमापतनपरिमाणात्व मिध्मस्य
परिधीनां वेतिवि प्रादेशमात्राणि इध्मकाष्ठानि बाहुमात्राः परिधयइति तंत्रांतरकारा इतिरु। अनुयाजस मिताआघारसमि

प्रादेशमात्रा स्तां श्मादारु स्मिन्नवंतीति बौधायनीयकर्मांतसूत्रे॥१

यो वा यथादेशमात्रा एवेति सर्वं दर्भाणां वा सन्नाता वा कृत्तिवेदं करोतित्वया वेदिं विविढः। स्तुत्वा त्वां देशोपरि वास्य वेदपरिवासनानि नि
३ दधाति। अमावास्यायां वेदानंतरं वेदिं करोति देवस्य त्वेत्यादीन्यप्राप्तत्वात्परिग्रहात्। शाखारहिते उपवेषोऽसि यज्ञायत्वेति य
घपकस्य चित्का घ्रस्य छेदनेनोपवेषं कृत्वा प्रज्ञातं निदधाति यजमानः पूर्णमास्यां सबर्हिः अध्वर्यौ शालां प्रविशति पय
३ स्वती रिति अप आचम्य उपस्पृश्य वा अपरेणाहवनीयं दक्षिणेन पदा दक्षिणातिक्रम्य व्रतं समुद्र इति समुद्रं ध्यात्वा व्रा
स्तणाग्रेदग्ने व्रतपत इत्येकं चतुरो वा मंत्रा जपति। आचमनपक्षे शुन्ध्यं तीर्थे आचमनमिति रामः। ततः सत्राड
सीत्यादि समुपतिष्ठते। उपनिष्क्रम्य तत्रैव निष्टन् वैतत् कुर्यात् क्षौधायनमितादि इति रुद्रः। अध्वर्युर्यजमानः पत्नी च
संमृजंति अग्न्यगारं उपलिंपंत्यायतनानि। अलंकुर्वति यजमानः पत्नी चाग्नीनिति भाष्ये। बहुवचनस्यानियमा
र्थत्वाद् अध्वर्य्वादीनामन्यतम एव परिसमूहनोपलेपने कुर्यात्। आत्मनेपदाच्च पत्नीयजमानो अंजनाभ्यंजनगंध कुश
पुष्पादिभिः स्वयमलंकृतौ भवेतामिति रुद्रः। प्रागकृतभोजनोपि कालांतरे भोजनं करिष्यन् पयस्वतीरिति केवलेन २
प्राणायस्वाहेत्येतत्समुद्धितेन वा प्रथमग्रासं ग्रसित्वा माषसमाक्षसीमित्येवं नियमे न भोजनं कुर्यात् इति विपल्ला
ती येन हविषा अग्नेष्यास्यात्तज्जातीयं नाश्नीयात्। ततस्त्वाज्येन नापि पसिच्य सायपाग्नो भवतिदर्भिप यो स्यां वा दर्श
इति रुद्रः ततः सायमग्निहोत्रं हुत्वाग्नीन् परिस्तृणाति परिस्तरणीनेति प्रत्यग्नि मंत्र इति। परिस्तरणीत्यस्य संप्रैषत्वपक्षे ग्नेह्यग्नी

प्रएवचपरिस्तरणानीतिअन्विलायांस्वपपठनातीतिवदात्मसंस्कारार्थएवमुपस्तेनाध्वर्युरेवपरिस्तरणानिमंत्रवत्कुर्य्याद्वैरेकश्रु
त्यासकृदेवभवतिइतिरुविा।यजमानःसायंपरिस्तीर्यमाणेषुपश्येतितिभावग्नी·देवादेवेष्विनिप्रथस्कालायांनउभावग्नीद्
तिजपतिभाष्ये।देवादेवेष्विति।उभयवत्पेवेतिनत्रैवउद्दितेइर्णमास्यास्तत्रैवप्रक्रमयतिप्रागुदयामावास्यायाःद्
हेवक्षत्विजोवृीयंतेब्रह्मणोप्यत्रैवतत्त्वष्ठीवरणंमानुषस्यउत्तरत्रतुदेवस्यहोतृवदितिभाष्ये।कर्मणेवांहस्तावर्वनिग्र
यदिसायमपरिस्तीर्णाःअग्नयःस्युःसदाइर्वेवस्परिस्तीर्यैततत।।यज्ञस्यसंततिरसिगार्हपत्यात्संततामुल्लपराजंीस्त्व
णातााहवनीयात्तस्वीदक्षिणामुत्तरांचा।पुष्कंबर्हिरुल्लप।।उशीनत्रणामित्यन्ये।दक्षिणेनाहवनीयंब्रह्मयजमानयो
रासनेप्रकल्पयतिपूर्वंब्रह्मणोपरंयजमानस्य।अत्रब्रह्मयजमानयोरितियावदेवपोर्वापर्यसिद्धेःपूर्वापरशब्दो
द्विवचनाविति।वि।उत्तरेणगार्हपत्याहवनीयौदर्भान्निसंस्तीर्यतेषुद्वंद्वंन्यंचिपात्राणि।स्तदयतिदशापराणि।।दशपूर्वा
णिस्फ्यश्चकपालानिवाग्निहोत्रहवणीवशूर्पचकृष्याजिनंवशम्याचोलूखलंचमुसलंचदृषदुपलाचापरतः।
स्त्रुवंजुहूमुपभृतंध्रुवांवेदंपात्रीमाज्यस्थालीप्राशित्रहरणपिंडपात्रंप्रणीताप्रणयनंचपूर्वतः।।तान्युत्तरेणान्वा
हार्यस्थालीमुपवेषंपात्रंमदंतीमेक्षणंवेदप्राशित्रपिप्पलेपपात्रंदर्भंचेति।अत्रदशत्वोक्तिःविकृतौपात्राधिक्ये
पिएककार्याणामेकत्वस्वीकारेणद्वंद्वत्वसंपादनार्थंतिसर्वंपवित्रेकरोतिपवित्रेस्थो।तृणंकाष्ठंवांतर्धायछिन्न

त्विननमेवेन॥ अपः विश्वो मनसा॥ अङ्गिरनुमृश्यां अध्वर्युर्यजमानश्च ब्रह्मवरणं कुरुतः॥ स्पत इति इहैव देवा देवेषि तिजपि
४ त्वायन मानो ब्रह्मणां कुर्यादिति विरुद्धः॥ नचायं जपो ब्रह्मवरणशेष इत्यपि सः॥ घन अपरेणाहवनीयं दक्षिणा तिक
म्य ब्रह्मणः प्रविष्टस्यास्ति आसनात्तृणं निरस्यो पविशेत॥ अध्वर्युर्वा तस्य त्योसीनि चमसमद्भिः प्रक्षालयति स्वहस्ती
कं समृन्मयो अपरेणाहवनीयं प्रवित्रां तर्हि तं तन्निवायत स्मिन्पृथिवीमनसाध्यात्वा यथा आनयति॥ कोवा गृह्णी
तिइति पीप्रायव इत्यनेन गृह्णन्पृथिवीमनसाध्यायेत॥ प्रोक्षणी कडकस्याभिमंत्र॥ ब्रह्मन्नपः प्रणेष्यामि यमा
नवाचं यच्छ॥ ॐप्रणय इत्यनुज्ञातः कोवः प्रणयतीत्यादिनैव चतीरित्यनेन समं प्रणीतोद्धरियमाणाः स्पृष्ट्वेनोपसंग
ह्याविषिंचन्न हरेतिः हन्पृथिवीध्यायति॥ अनया पृथिव्या अपो महीष्यन्न गृह्णामि प्रणयामि इत्येवं पृथिवीध्याये
दिति भाष्ये मनसेति वचना न्द्याचा कीर्तयति ध्यानमपि न पृथिव्या अपोमहीष्यामीत्येवं प्रकारकं किंतु पृथि
वीमात्रविषयमिति रुद्रः उभौवाचं यच्छतः यजमानश्च ब्रह्म कश्च वा केत्यादिय ज्ञमारभ इत्येतेन प्रणीता प्रणीयमाना कृष्ण
अनुमंत्रयते अध्वर्युः अनुमंत्रणे समाप्ते कोवो युनक्ति स वो युनक्ति इत्युत्तरेण आहवनीयमसंस्पृशन्दर्भेषु सादयति ४
दर्भैरभिप्रच्छाद्य आसमाप्तेर्न चालयेत॥ संस्पर्शवताशर्थत्वात्पुरोडाशं तं त्वष्ट्रप्रणीता इत्येके मन्यन्ते रुद्रः शां तस्यार्थत्वाद्
सर्वत्रैवेत्यपरं इति मतद्वयमाह॥ रुद्र संविशेत्तां सय वित्रेण पात्राणि नाना पात्राणि संमृशानि असंभवतां मंत्रा हवि

वानस्पत्या। अग्निहोत्रहवणीं वेषापत्वा· शूर्पं प्रसुष्टं। आहवनीये गार्हपत्ये वा प्रतितप्य। यजमानः हविः मीत्याभिमंत्रयते॥ यज
मानं निर्वपेतिप्रवसति तस्मिन् न अग्रेह विनिर्दिष्टप्यामीति। परप्रत्यायनाभावादपांश्वे तदिति भाष्ये न तदा प्रतिवचनमिति वि
उर्वंतरिक्षमन्विहि। शाकलायाभिप्रव्रजंति। अपरेण गार्हपत्यमुपविश्य पदं क्रिणातस्य प्रयोगनिहितां व्रीहिमतीं यवमतीं वा पात्री
मन्वारभ्य सर्वान् शकटमंत्रान् जपेत ध्रूरसीत्यादि दृंहस्व माह्वाः मित्रस्येति पुरोडाशीया न धेन्वानि रक्षसमिति दक्षिणादि
नि परिस्यापः स्पृष्ट्वा उर्वंतरिक्षमनुवर्तति निरस्तमभिमंत्रयते शकटपक्षे प्राची प्रमुद्गीषं वा शकटमवस्थाप्य ध्रूरसीति दक्षि
णां धुरमभिमृश्य त्वं देवानामिति उत्तरां न इषामालभ्य विष्णुस्त्वेति सव्येन क्षेत्रक्षिणां पादमस्याधाय अग्नेऽदनमसीति शकट
मारुह्य उरु वातामेत्याच्छादनमपनीय मित्रस्यत्वेत्यादि पूर्ववत्कुर्यात॥ वा कोवा कयेच्छिन्नादशहोतारं व्याचष्टे शूर्पेपात्रे
निधाय अग्निहोत्रहवण्यां वामेन निधाय तया हवींषि निर्वपति। यच्छतां पंचेति मुष्टिं गृहीत्वा स्फवितमोप्य देवस्येति
गि यंनिर्वपति। निर्वपामि जुष्टं गृह्णामि चतुर्थं निरूप्य तूष्णीं चोप्य। सर्वांस्तीसहृद्न्या वापः इत्यपि भाष्ये। एवं यथा देवतमुत्तरं निर्वपेत॥ अग्नी
षोमीयस्य हवींषि नारायणाय। तेसोमयाजिनोपि तत्प्राप्य यदीष्टी हि यवान्चेत्निर्विकल्पा विधानं व्रीहिभिरिष्ट्वा व्रीहिभिर्वयज
तेप्यस्मिन्काले वर्तमाने पिविकृती नाय वला भाव्यमित्यपि भाष्ये। इदं देवानां निरूप्यानभिमर्शनादिदमु नः सहेत्यवशि
ष्टान इदं देवानामिति स्पस्य केवलाग्नये न निरुप्तेनि। स्त्री देवत्ये वा विकार इति भाष्ये। अग्निं होतारमिति निर्वपेत्। पात्रं संक्ष्

५ तस्य शास्त्रमभिमंत्रयेत यजमानः। हविरभिमंत्रणप्रकृतिदेवत्यमावर्तयत इति। हविरभिमंत्रणप्रकृतिपि मनो नाम वत्सकृद्देवेति दित्य
पि भाष्ये। स्फात्यै त्वा नाराय्यै निरूप्याने वाभिमंत्र्य आह इदमहं॥ उपनिष्क्रम्य स्वरभिप्रख्यं प्राङ् प्रेक्षते। सुवरभिसर्वविहारमनुवीक्षते॥
वैश्वानरं ज्योतिः। आहवनीयं स्वाहा पृथिवीभ्यां स्कंनानभिमंत्र आदहोता दुर्यां द्यावापृथिवीभ्यो प्रत्यवरोह्य उर्वंतरिक्षमन्विहि। हरति।
अदित्यास्त्वोपस्थे सादयामि। अग्ने। अग्नी इदं वेम मधः र रक्षस्व॥ यत्राग्नौ हविः श्रयणानि विकीर्षितं तमपरेणासादयतीति भाष्ये॥
अग्ने हव्यं रक्षस्वाग्नये ग्नये पत्नीषोमाभ्यां॥ इत्येवं वायथा देवतमुपसादनमिति भाष्ये। विः ब्रह्मन् प्रोक्षिष्यामि ॐ प्रोक्षेत्यनुज्ञा
तः। सप्रेक्ष्य कार्यामग्निहोत्रहवण्या मयप आनीय पूर्ववत् तत्समभिमंत्र्य ब्रह्मन् प्रोक्षिष्यामि ॐ प्रोक्षेत्यनुज्ञातः देवस्य त्वा॥ अग्नये वो
जुष्टं अग्नीषोमाभ्यां वो इदं यथावेम्हधायवो प्रोक्षामीति सकृन्मंत्रादि त्रिस्तूष्णीं हविः प्रोक्षतीति भाष्ये अग्नि अग्नये वो जुष्टं प्रोक्षाम्य
ग्नीषोमाभ्यां मिंद्राय वेम्हधायत्य एवमंत्र इति। विउक्तानानानि पश्चिमानि पूर्वाणि च पात्राणि पर्यावृत्य शुंधध्वमिति सकृन्मं
त्रेणाद्वि त्रिस्तूष्णीं पश्चिमानि प्रोक्ष्य तथैव पूर्वाणि प्रोक्षणीशेषमग्रेण गार्हपत्यं निधाय देवस्य त्वेति अजिनमादत्ते प्रोक्षणीनिधा कृष्ण.
त नं वेद्यादि प्रोक्षणार्थत्वात् तत्छुन्धेनिवर्ततइति भाष्यादौ। अवधूतं रक्ष इति उत्करे अजिनं त्रिरवधूनोति उर्ध्वग्रीवं बहिष्टाद्विशसनं। ५
अदित्यास्त्वगसीति उत्तरेण गार्हपत्यं प्रत्यक्ग्रीवं उत्तरलोमं पस्तृणाति पुरस्तात्प्रतीचीं भसदमुपसमस्यति। वामेना
जिनमनुसृज्य दक्षिणेन तस्मिन् उलूखलमधिवर्तयति॥ अधिषवणमसीति। अनुसृजन्नुलूखलं तस्मिन्नग्ने स्तद्रसीति हवि

रक्षसांति। त्रिर्यजुषा तूष्णीं वा चतुर्थं अदितिरसीति मुसलमादाय हविष्कृदेहीत्यवहन्त्याङ्क्रुपतिर्वा। अवघातः कर्त्ताति पक्षे सकृदुपांशु
वाचं यच्छत्याविक्षमः। अवरूढो दिवत्यनेन वा विकल्पते आह्वानार्थत्वेपि देवताह्वानपक्षे त्रिः। अवहन्ताचाक्षूर्द्धमाद्यस्य पत्न्यादे
राह्वानपक्षे तथैव प्रयोक्तव्यः। पत्न्यादिरेव वा वक्त्रत्येति मंत्रेणावहन्त्यादिति निभाष्यादितात्पर्यं आत्मसंस्कारार्थत्वस्य पक्षे इति मा
ष्यो कपक्षे उपांशु अध्वर्युरेवं वा चरकः इति अवहन्त्यादिवो ... त्रिः समाहन्तवै सं प्रेष्यति अग्नीध्रः देवस्य ... शम्यामादाय प्र
मावहेति दृषदृष्यतिसकृदुपलायां माहं तित्रिः सचा... रपननवक्त्वः संपादयति प्रथमपर्यायस्य चमसमारभ्यः पर्यायान्तरस्यत्वेव
पक्ष इति भाष्ये। एकीयमतवचनवतेउपन्यस्तं रुचि वर्षवृद्धमसि पुरस्तादुलूखलस्य शूर्पमुपोहति वर्षवृद्धास्थ। अभिमंत्र्यः प्रति
त्वेति। तस्मिन् पुरोडाशीयानुद्वपति परापूतमिति उत्करे परापुनाति प्रविद्धं इति तुषान् प्र स्कंदतेत्यमंत्रयते। प्रथमोपधेयकपा
लेतु धानाप्य रक्षसां भागोसीति कपाले नावस्तात्कृष्णाजिनस्य वाय ... योज धाना वपति यजमानरक्षोभ्य इदं। अपः अध्व अद्भिः कपाल
संसृष्टमपयति ताल निधाय च। अपः वायुर्वो विविनक्तु विविच्या देवो वः सविता पुनातु तण्डुलान् अस्कन्दयिता। अदब्धेन व चक्षुषा
स्यामीत्यवेक्ष्य। अद्यापित्वं ... उलूखलेन पुष्य। त्रिष्फलीकर्त्तवै संप्रेष्यति। द्वेष्य ... मितिमंत्रयेण पत्न्यवहति अनालंबुक
त्वादिना तदभावे या वा काचित् त्रीन्मंत्रानुस्का फलीकरणं वचनादेकमिति भाष्ये मंत्रयान्तेत दितिरु चि परावपनेन पृथक् फली
फलीकरणं पात्रान्तरे निधाय उपा ... तण्डुलान् प्रक्षाल्य। त्रिष्फलीक्रियमाणानामिति उत्करे त्रि... नयति। यजमानः रक्षोभ्यः अमो

अपस्पृशतः देवस्यत्वेत्यादिः अग्निस्तराणां नत्स्वर्वविद्धिधाया अजिनमनुस्तगनदिवस्कं भेतितस्मिन्नुदीविनाग्रां शम्यां निधायतामनुत्स
६ ज्ञनाधिषणासीतितस्यां दृषत्समत्पाधायतां मनुत्स्वजन्धिषणासिपार्वतेयीतिदृषदुपलामत्पाधायतामनुत्स्वजन्त्वशवस्य
मक्षुमतइति नेवुलानभिमंत्र्यदेवस्यत्वां अग्नयेजुष्टमधिवपाम्यग्नीषोमाभ्यांजुष्टमधिवपामीत्यायवैम्रधायजुष्टामधिवपा
मिधात्यपक्षिधिनुहिदेवान। दृषदितंडुलानधिवपतिः ओकृत्यामंत्रवदिहापि अधिवपामीत्यस्योत्तरत्वनानुषंगइति रुचि प्राणा
6 यत्वा प्राचीमुपलांप्रोहति। अपानायत्वा प्रतीचीं। व्यानायत्वा मध्येप्रवधारयति। प्राणाय। अपानाय। व्यानाय। संततं पि
नष्टिदीर्घामिनुप्रसितिमा प्राचीमंततोनुप्रोह्या अंततस्सर्वेषु प्रथमोपमेषु पिष्टेषु संस्थितिप्रारभ्यतं भाष्ये। देवोवस्सवितेतिअ
जिनेपिष्टानि प्रस्कंदयित्वा अदृष्टेन वस्त्ररूपावेष्टन्ते अवेक्ष्य संप्रेष्यति। असंवपंतीति। असंवपंतीदृषदि सर्वानियुगपद्धि
पंतीतिभाष्ये। पत्नी पोषंदृषद्योप्यत्पृष्टीपिनष्टि। आध्वर्युः पिष्टलेपगतानिदधाति। एवममावास्यायां यथा देवतानिर्वा
यादिधृष्टिरसिब्रह्मयच्छ उपवेषं आदाय। रक्षसः पाशिमितिसमभिमंत्र्य अप्राग्रेयमिति आहवनीयाहार्यपत्याद्वा प्रत्यंगा कृष्ण.
वंगारौ निर्वर्त्यानिष्क्राव्यावेत्संवेतितयोरन्यतरं वायव्यां निरस्या। अपः। आदेवयजं वह दक्षिणमवस्थाप्य दक्षिणतो वस्था ६
पनं निवर्तनिदेशादिति भाष्ये। ध्रुवमसीतितस्मिन्मध्यमं कपालमुपधायनिर्दग्धमितिकपालेगारमत्पाधायाधवत्रीमितिमध्य
मानुद्धरतः। धरुणामसीतितस्मात्पुरतः। विदसिवि मध्यमाद्दक्षिणतः परिविदसि। मध्यमादुत्तरतः मरुतां शर्द्धसि मध्य

मात्पश्चात्॥ धर्मासि। दक्षिणा सुवरतः पथा पुरोडाश प्रतिष्ठापनयोग्यानि भवंति तथान्यं च परस्पर संसृष्टानि सर्वाण्युपधेया
नीति सू॥ एवमितरयोरप्युपधाय चितस्योर्ध्वचित इति त्रीणि यथायोगमुपदधाति॥ तूष्णीं वा आग्नेयविकारे कपालाधिक्ये पिना
यं विधिः स्पष्टः प्रतिविभज्य ते स्पाय्येनाष्टानामेवमंत्राणां प्रतिविभाग इति सू॰ तंत्रमुपवेषादानं विधुत्वादित्यपि॥ अंगारनिवर्तनादीनि
प्रतिकपालगणामावर्तंते कैश्चिदग्निसंस्कार इति सम्यक् कुर्वंति न द्वादि द्वितीयादिकपालयोगे यस्य कस्यचिदंगारस्य निधानमिति
भाष्ये यद्वा ध्रुवमसीति मध्यमसुपधाय तत्स्मात् पूर्वरापंगुलया अवपीड्य निदग्धामिति कपाले अंगारमाधाय धर्त्रमसीति तस्मा
दपरं धरुणमसीति तस्मात्पूर्वं तूष्णीं यथायोगमितराणि उपदधाति यद्वा द्वितीयादीन्यपि पूर्वप्रकारेणांगुल्यवपीड्नं अंगारनिधना
न्यामुपधाय एवमितरकपालगणोष्टौ मंत्रे रुपधाय नवमादीनि चितस्योर्ध्वचित इत्युपदधाति यद्वा त्रीणि मंत्रैस्तु ध्रुवादीनि
सर्वाणि तूष्णीं द्वितीयादीनि विकल्पितान्यंगुलिनिधाना। अंगारनिधानान्युपदधातीति सूत्र व्याख्याभेदमंगीकृत्य पक्षत्रयमाकुर्वि॥ य
दाष्टानां मंत्रेणोपधानं तदा नवमादीनामपि मंत्र। यदा त्रयाणामेव मंत्रोपधानं इतरेषां तूष्णीं तदा नवमादीनां मंत्राभाव इति व्य
वस्थितस्त्वायं विकल्प इत्यपि॥ भस्मद्दशान् मितिविदेन कपालेष्वंगारानध्यूहति॥ यदि त्रिनि कपालयोगं तंत्रेणान संभवति तदा
हनिरिति भाष्ये। मदंती रधि श्रयति। प्रणीताम्प इति सू॰ लौकिकम्पा अप्य इति भाष्ये। विकल्पं विप्रक्षालितायां निष्टपनेन शुद्धायां
पवित्रवत्यां पात्र्यां पिष्टानि संवपति। देवस्यत्वेति अधिवपनमंत्रवत्ता त्रियजुषा तूष्णीं चतुर्थं संवपन वाचंयच्छति। नो अभि

वासयनीविसृततनो॥ प्रोक्षणीर्वत्यिष्ठास्पुत्पुनातिदेवोवइति॥ ध्रुष्केपुपिष्टेपुस्कवेरा प्रणीताभ्य आदायवेदेनोपयम्यसमीपइ
७ ति प्रणीताभिसंयौतिदेवोवइतियजुरुत्पूताभिरन्याद्भिर्वासंवपनमितिपक्षस्कृप्रणीतारहितेतंत्रिणि॥ प्रणीताप्रक्षेपपुरो
डाशेप्रणीताभिर्विकल्पार्थः प्रकृतावेवासत्याषाढमतादन्तुकल्पविधिः वरुणप्रघासाद्याविरुदंयथाघर्मदुहेनोच्यूयसपवि
त्रायांस्थाल्यामानीयतेषुवरम्यानावपेत॥ ऊहेनाभिमंत्रणंवाहसत्याषाढः श्रुतेनेदीयसिवात्पमानयतिवो॥ इतिरुवि॥
अभ्यः ओरिप्रजातास्थेतितमभिरद्भिःपरिप्लाव्याजनयत्येत्वासंयोमिमेरूपोनसंयुज्य॥ संयोम्यग्रमेत्वाग्नीषोमाभ्या
मितियथादैवतंसयवनमंत्रइतिभाष्ये॥ मखस्यशिरोसिपिंडंकृत्वायथाश्रं॥ आग्नेयंविभज्य॥ यथार्थ्यो॥ इतरो॥ समान
पिंडान्कृत्वाइदमग्नीषोमयोः इदमिंद्रस्यवेमथस्येतुनमोऽभिमृश्य॥ इदमग्नेरिदमिंद्राग्न्योरित्यमावास्यायां॥ केवला
ग्नेयेनविभागाभिमर्शनेइतिभाष्ये॥ अंगुष्ठमनष्टपाकृतिकूर्ममिवाष्टशफमात्रंकरोति॥ यावतंवाउपायाःशेषंका कुक्ष
प्र र्याणांवालंमन्यते॥ इदंमहं सेनायाइतिमंत्रावृत्त्यानिकपालसंयोगंवेदनांगारानयोच्चघर्मोसीतिमंत्रावृत्यायथाक ७
मंपुरोडाशानधिश्रयति॥ उरुप्रथस्वेतिप्रथमति एकस्यप्रथमेक्षशणीकरणांवक्रत्वपुलीप्रक्षालनेयथानलेपस
सर्गइतिभाष्ये एवमुद्धासनावदन्नेप्रपीतिरामः समंचैतत्पुरोडाशनिर्माणादावपि॥ यद्यासर्वाणिकपालान्य
धितिष्ठतिपुरोडाशस्तथाप्रथयति॥ त्वचंगृह्णीष्वअद्भिःक्षरणाकरोतिकपालेपुअपः अद्भ्यारथस्॥ अंतरितंस

र्वाणि हवींषि त्रिः पर्यग्नीकरोति देवस्त्वा। नाके। उल्मुकैः प्रतिनयनि। अग्निस्ते तनुवं ज्वलद्विदर्द्दृ रूप क्षिवलयति। आग्नीध्रं संप्रेष्य
ति। अविदहन्त अपयतेति॥ अग्नीत्॥ पुष्पुतानि हवींषि करोति। अध्वर्युः संब्रह्मणा पृ अस्वेति वेदेन पुरोडाशेषु सांगारभस्मा
भिवासयति। अभिज्वलनदर्भभस्मनामेवाभिवासनमिति रामः। अभिवासनात्प्राग्ध्रुवावाचं विसृजने। प्रति पुरोडाशं समंत्रा
भिवासनावृत्तिः॥ अंगुली प्रक्षालनं पात्रीनिर्णेजनं वा। स्रुके नो परिगृहीतेन नता पचित्वां नवेदिति स्त्रोरखालिखनिप्राची
रुदीचिर्वा तासु ननिगच्छ स्फट्कंले खाभ्योबर्हिस्तथा त्रिर्निनयति प्रत्यग्गापवर्गा। एकताय स्वाहा द्वितीयस्वाहा॥ त्रित
यस्वाहा। यथा लिंगं त्यागः॥ अत्र पूर्वामास्यां वेदिः॥ देवस्य त्वेति स्फ्यमादाय। इंद्रस्य बाहुरसीत्यभिमंत्र्य। हरस्तेति तृणेन
स्फ्य वत्सं मृत्यो त्करं तृणानिरस्या पञ्च प स्रुव वत्सं मा गाई स्थ प्रवेशः अनियमो भाष्यमते गार्हपत्याहवनीयान्तरालस्य
महत्वेपि आहवनीय संबद्धा यजमानमात्री वेदिः॥ यथासनानि हवींषि भवंति तथा तिरश्चीनां स्त्तब यत्र्यप्रः पुरस्ताडुप
रिष्टाच्च वेदेन त्रिः संमार्ष्टि वेदेन वेदिमिति॥ यजः वहासिरवंडा इति वेदिं संमृज्यमानामनुमंत्रयते। उपरिष्टादिति रवप्रत्यदे
दृणा त्वा कृत्वा वा तदितिभाष्ये। वेदेः पूर्वन्तृतीयभागं हित्वा मध्यम तृतीय भाग पूर्वार्धस्तिब यर्हिहर इति रु। वि रूष द्विग
तृतीयं परशो वेदि पूर्वार्द्धे इति भाष्ये तस्मिन् देशे प्रागग्रमुदगग्रं वा दर्भं निदधाति। पृथिव्यै वर्मासीति पृथिवि देवयज
नीति तस्मिन्स्प्येन प्रहृत्य। अपः। अपहतो ररुः पृथिव्यै। स्फ्येन सतृणान्पांसून पादाय व्रजां गच्छ गोः स्थानं हरति। व

बर्हितेद्योः॥ वेदिमनुवेक्षते पूर्वार्द्धवेदिभागस्योत्तरतः द्विपदंततोधिकंवादेशमतिक्रम्यपांसून्निवपतिवपानदेवसवितरि
८ नि॥ सेक्करः॥ उदङ्मुखो निवपतीतिभाष्ये। आग्नीध्रः स्रुग्दंडेनजलिनाभिगृह्णाति॥ अररुस्तइति। द्वितीयेपर्याये। आपररुम
प्रहरति। अपहतो वेदयजन्यैरित्याहात्र। अववाढ इरक्ष इति आग्नीध्रोभिगृह्णाति तृतीये। अररुंधा मापप्तत इति प्रहरति
९ अपेह॥ अदेवयजनमित्यादिना॥ अववाढो घरा इमसइत्याग्नीध्रः। चतुर्थे। तूष्णीं प्रहृत्य अपसर्प्य ष्ठात् तूष्णीं हरन् सर्वदर्भशोहर
ति। अनवाप्तया उखानाः आग्नीध्रोऽयज यो मे हिद्वेति सर्वेष्वपि पर्यायेषु स्तंबयजुर्गृह्णीयमाणमनुमंत्रयतेऽइदंतस्मा
इत्यभिगृह्यमाणं इति भाष्ये। चतुर्थहरणस्य तूष्णीं कत्वात् अभवत्यनुमंत्रणं। अभियहरणस्य तूष्णींकत्वान्नअभवतीतिकु
इ प्रयस्तं घां मा स्कन्न स्वनि त्वत्यवेक्षते॥ वेदिंपरिगृह्णाति वसवस्त्वेति दक्षिणतः प्रागपवर्गं रुद्रास्त्वेति पश्चादुदगाय अपो
स्पर्श इत्यन्विलाघां नेति भाष्यादयः। आदित्यास्त्वेति उत्तरतः प्रागपूर्वं। यजयत्रस्य त्वा प्रमयेति वेदिपरिगृह्यमाणा
मनुमंत्रयते अध्वर्युः। अपाररुम। अदेवयजनो जहीतिस्यो नोन्नमांत्वेव जुहोति॥ सप्रुद्धतस्याग्नीध्रस्त्रिर्हरति। यजमानः क्रम ·
यऽह्नतोजिहि इमिमेति द्वाभ्यामनुमंत्रयते॥ अध्वर्युः संप्रेष्यति ह्मर्मानराइति। परिस्तरणीते स्वचोकोन्याभ्यो त्रापिवोध्म ८
॥ देवस्य सवितुः सवइति आग्नीध्रः स्वनविध्यंगुलां त्र्यंगुलापित्यन्यतरपरिमाणां दक्षिणतो अर्षीयसीं आकृप्य वणाय
णी मूलदक्षिणवणं। अपः अचोवेघसावत्रयतिस्मादिविधिना वेदिंकरोति। यज भूमिर्भूत्वा महिमानं [illegible] पोषे दिवे दिं कीय

यतः भूमिर्भूत्वा महिमानं पुपोषेति वेदिकरणीयपांसूनामनुमंत्रयते। अध्वर्युर्ब्रह्माणमामंत्रयते ब्रह्मन्नुत्तरं परिग्रहीष्यामीति। अनुज्ञातः पूर्ववत्स्फ्ये
न वेदिं परिगृह्णाति क्रूरमसीति दक्षिणतः अवस्यदनमसीति पश्चात् अवस्यूरसीत्युत्तरतः। यजुः यजस्पृष्टो मनुमंत्र
यते। विपरीतोपरिग्रहावेके समामनंतीति स्त्राघवाविहाग्नेर्वेदिः पश्चात् क्रेत क्रूरमसीति पूर्वस्यिपरिग्रहः वसवस्त्वेत्युत्तर
इति भाष्यात् प्रहर्तौ विहृतो क्रमसर्वत्रैवैकल्पिकोयं विधिरिति रूप्रस्पगपवर्गविदिस्पोन समीकरोति। धा असीति प्रत्यगप
वर्गमजुवीक्ष्य तेऽलशायेति पश्चार्द्धे वेदेर्विनिती येदेशस्पर्शं तिर्यक्स्तव्यासंप्रेष्यति। प्रोक्षणीरासादयेति वदूपत्नीके
प्येतत्पृहृगः प्रैषार्थमाग्नीध्रः स्वयंवा कुर्यात्। असंप्रैषपक्षे स्वयमेवा प्रोक्षणीरभि पूर्यादिं वंस्य मध्ये प्रदक्षिणोत्तरस्यां
तदस्त्रस्पागपनीनीयाकृतनसवस्त्वेति स्फ्यस्यवर्त्मन्सादयति। यत इन्द्रेक्रत्वद् इति प्रोक्षणीरासादयमनो। अभिमंत्र
यते। शतभृष्टिरसीति पुरस्तात्प्रत्यपंचमुत्करे स्फ्यमुदस्यति। उत्करस्य पुरस्ताद्देनिभा प्रैषार्थस्याग्नीध्रकर्तृवत्व
पक्षे पितत्स्थपेपनितानि स्फ्योदसनसंमार्गप्रहरणाप्रभृतीनि आग्नीध्र एव कुर्यादिति भाष्ये स्तावत्वनिष्पीडसर्पं
त्र कालयत्यग्रमप्रतिमृशत। स्फ्योदसनेकृतपाणिसंमर्शनात्पूर्वे पात्राणांस्पर्शं न कुर्यात्। अभिपूरणासा
दने इध्मादि प्रोक्षणार्थं इति च भाष्योत्तरेणाहवनीयं आगग्रं दक्षिणमिध्मसुत्तरं बर्हिरासादयति। यजः कृष्णोसि
उप्रथमानमित्यनुमंत्रयते। घृतावीरणाताईतिस्त्रुक्च आसादयेत्प्रस्कष्टमि तिस्रुवपणाग्नो प्रतितप्यानिशि

तास्य अभिमंत्र सर्वाः प्राचीरुदीचीर्वा संमार्ष्टि। उपभृतमेवोदीचीमागमात् इत्यतः। इत्येकोऽस्रुवं वेदाग्रेभ्यः सर्वेभ्यः प
९ र्वभ्यः पुनः पुनः समाहृत्य संमृज्य मूलेर्दंडमधस्तात्प्रतीचीनं संमृज्योपरिष्टात्प्राचीनं संमार्ष्टि॥ का चं प्राशा मिति
जुहूं दर्भाग्रैर्बिलमंततः पुनः पुनः दर्भमध्येः प्रागपवर्गं उपरिभागं प्रत्यपवर्गं संमृज्य मूलैर्दंडं पूर्ववत् संमृज्यानाव
रुः प्रोत्रमिति उपभृतमुदीचीं अग्रैर्बिलमंततस्ततः पुनः पुनः मध्ये प्रत्यगपवर्गमुपरिभागं प्रागपवर्गमधोभागं
संमृज्य मूलैर्दंडं पूर्ववत्॥ यथास्रुवमेवं ध्रुवां प्रजां योनिमिमितारूपं वर्णमिति प्राशित्रहरणं दक्षिणेन॥ अनियमे
नास्य संमार्गः॥ स्रुवं वद्धेति सर्वो अग्नेर्वइति पुनः प्रतितप्य प्रोक्षाप्रेणोत्करं दर्भेषु सादयति जघनेन वा॥ न संमृ
ष्टान्यसंमृष्टैः संस्पर्शयति आसमाप्तेः। यदि संस्पर्शयेत् पुनरेवेति उपयस्य संमृज्येदिति भरद्वाजः सर्वत्रा प्रघर्षितमात्रं
कुर्यात्॥ इति शमदि स्रुक्‌पत्तेम्मार्जनाम्यद्भिः संमृज्य पदिव :शिल्पमिति अग्नौ प्रहरति प्रकृतावग्नावेव प्रहरणं। विकृ
तौ प्रहरणं प्रविकृतौ प्रहरणमुत्करेवा स्यागः। स्यागेन स्वाहाकारः॥ इति रामः प्रकृतावेव विकल्प इति रुभाः अपरेण कात्य.
गार्हपत्यमूर्ध्वज्ञु मासीनां पत्नीं सन्नह्यति॥ आशासानेति॥ वाससोऽभ्यंतरस्तु परिवाउन्नरेणानाभिः ति ष्टर्कं ग्रंथिं कृ ९
त्वा अदक्षिणं प्रर्यूह्य दक्षिणेन नाभिमवस्थाप्योत्थाय अग्ने गृहपतय इति गार्हपत्यमुपतिष्ठते देवानां पत्नीरिति
देवपत्नीरुपतिष्ठते तस्मादेशादपक्रम्य सुप्रजसस्त्वेति दक्षिणतो गार्हपत्यस्योदीमुपविशती सन्निलायां अप

देशं गार्हपत्यस्य देवपत्नीदेशस्तद्दक्षिणात्तदीक्ष्य प्रविशतीति तत्रोपविश्य प्रजापतिरिन्द्राणी वेति यजमानः। संप्रेष्यति युक्तामेयत्तमन्वासान्ते।। सं नह नादिसंजेत्यालं प्रति पत्न्या वर्त्तन्तर्तिरुः पत्न्यां रजस्वलायां वेषे पत्नीः सन्नद्येत्सप्तलो
पः। तत्सां तर्वेषद्भदक्षयोक्त्रं स्नगालीत्यन्विलायां पूषाने विलं विष्यन्तमपिधानस्य विलमयादृत्स तद्दक्षिणाग्ना
वाज्यं विलाप्य अदितिरस्य च्छिद्रपत्रामाज्यस्थालीमादाय तस्यां पवित्रांतर्द्धितायां महीनां पयोसीत्याज्यं निरूप्या
दद्याविष्णुरिति दक्षिणाग्नावधिश्रित्य वेदेनोपयम्या। इषेत्वा दक्षिणार्वग्गार्हपत्यस्याधिश्रित्या ऊर्जेत्वा अपादाया। पत्न्या
उपहरति नस्मानिमील्य वीक्षानुच्छुसंती अवेक्षतो महीनां पयोसीति। प्रतिपत्न्येतद्व्यवर्त्ततोपत्नीसंस्कारत्वान्नस्यत्कमा
पन्नोपुनराज्यनिर्वापेनावेक्षणां।। आज्यसंस्कारत्वेऽजमवस्येवतवा। प्रतिपत्त्रिरुनाहृन्निः संपत्नीयवत्ता इतिरम।। तेजो
सीति उन्नरार्द्धगार्हपत्यस्याधिश्रयति। तेजसेत्वा अपादाय।। अनालंभुकत्वादिना पत्न्याभावे पत्न्यवेक्षणां। तेजोसीत्य
धिश्रयणां तेजसेत्वेत्यपादानं च तूष्णीमिति सर्वासु दत्तस्य स्थापतनस्यासीनो यजमानएवैतान्मंत्रान्निगमयेदा। नवै
नानाद्ध्वियनेनिवोधायनस्तत्र प्रदाजहाराद्वितीय पक्ष एवान्वस्ततोन्विलाय।। तेजोसि श्रेहि हरति। अग्निस्तेजो आहव २१
नीयेधिश्रित्या अग्नेर्जिह्वासीतिस्प्रस्य वर्तन्मादयति। अध्वर्युर्यजमानश्च निमील्य वीक्षानुच्छुसंतावावाज्य
मवेक्षेतो अज्यमसीति। अध्वर्युरुदगग्राभ्यां पवित्राभ्यां पुनराहारं त्रिरुत्पुनाति। शुक्रमसीति त्रिभिः पूर्ववदत्सोक्ष्य

१० राग्निःस्तुनाति।यज्ञा।अङ्गिरस्वमिति।आज्यं प्रोक्षणीश्चोत्प्लूयमाना।अनुमंत्रयते।आवाज्यग्रहान्।जयन्तु अभाविति व
वनं सह प्रयोगार्थमिति रुः जपत इति वचनादध्वर्योरपि करणामंत्रेषु वानुश्वर्यं भवतीति भाष्ये।अनिक्षामिना
10 ष्कवे राग्वे ।सुपर्णतं कल्वा तर्वे धाज्यानि गृह्णाति।शुक्रं त्वा शुक्रायां।ज्योतिस्त्वा।अर्चिस्त्वा पंचानां त्वा वातानामि
ति चतुरवत्तिनः।पंचानां त्वर्त्तूनामिति पंचावत्तिनः।मध्यदेशाउ पस्तष्टावल्मीयः।पंचानां त्वा दिशां पंचानां
त्वा पंच जनानां।पंचानां त्वा सलिलानां।पंचानां त्वा पृष्ठानां इति।धामासि प्रियं देवानामनाधृष्टं देवयजनं दे
वीतये त्वा गृह्णामि इति पंचावत्तिनः।तस्यामेव वरोस्त्वा।ब्रह्मणस्त्वा क्षत्रस्य त्वा विशे त्वा इति।सुवीर्यत्वायेति
पंचावत्तिनः।भूमिष्ठायां ध्रुवायां भूयिष्ठं प्रजाभ्यस्त्वा यत्वा।रायस्पोषाय त्वा।ब्रह्मवर्चसाय त्वा।भूरस्माकं
देवताभ्यो गृह्णामि इति।का माध्यत्वेति पंचावत्तिनः।चतुरवत्तिनोपि पशुकामस्यानित्यं पंच गृहीतं अप
शुकामस्यैवैकल्पिकं इति सर्वेषां ध्रौवस्य सर्वयज्ञार्थत्वेपि अन्तर्वेदि गृहीतस्य प्रतीची नहरणानिषेधादपरा
निक होमास्तेन कर्तव्या इति भाष्ये।पूर्ववित्स्रोक्षणी रभिमंत्र्य।ब्रह्मन् प्रोक्षामि।ओं प्रोक्षेत्युक्तो तानः।विस्रस्येध्मं
कल्प १०
क्षसीतित्रिः प्रोक्षति।सकृन्मंत्रेण।वेदिरसीति त्रिर्वेदिं।बर्हिरसीति त्रिर्बर्हिः।अन्तर्वेद्यध्वर्युर्विस्रस्य
पिब र्हिरासाद्य यज असि श्रेमेत्यामाद्यमानमनुमंत्रयते।अध्वर्युः दिवे त्वेत्यग्रं प्रोक्षति।अंतरिक्षाय त्वेति मध्यं

यज ग्रति तस्मो वहिर्विद्ध ऽर्दं। यज्ञोपवीतिनो अपरस्य शता। एवातेत्रं धिमितिग्रंथं विस्रंसयति

पृथिव्यै त्वेति मूलं स्कन्ध्य ग्राण्यपयाय्य मूलान्युपाययति। पोषाय त्वेति सस्कृत्वा हस्तेन प्रस्तरं च ग्रंथिं प्रमुञ्चति
प्राचीनावीतिनो भवतः। अध्वर्युः स्वधा पितृभ्य इति प्रोक्षणीशेषं दक्षिणाश्रोणिमारभ्योत्तरश्रोणिपर्यन्तं निन
यति। प्राग्वा मुद्गृह्य प्रस्तरं च प्रायच्छति। विष्णोः स्तूपोसीति अचालयन्वा महस्तेन वा स्थशानकर्षांस्त्रिवाहननीयेत्र
तित्र स्तंभादत्ते। अयं प्राणाश्चापानश्चेति। प्रस्तरे पवित्रे अपि सृज्य। प्राणापानाभ्यां त्वा स अग्रेणाहवनी
ये यजमानाय प्रयच्छति। यजमानो ब्रह्मणे ब्रह्मा प्रस्तरं धारयति यजमान एव वा धारयति। नत्र स्तरणोऽत्र यच्छति। दर्भै
र्वेदिमंतर्धाय दक्षिणतः संहनं स्तृणाति। अरुणायावा। विश्वस्य वास्तृणातीति रु। ऊर्णाम्रदसमिति बर्हिषा वेदिं
स्तृणाति प्रागपवर्गं प्रत्यगपवर्गं वेति वा। धानो धानो मे त्वाहृत्तिः। अग्रैर्मूलान्यभिछादयति। यज चतुःशिखं
डः शिवा वचने इति च स्तीर्यमाणामनुमंत्रयते। अध्वर्युः प्रस्तरपाणिः असंसृष्टान्परिधीन्परिदधाति। गंधर्वोसीति
मध्यममुदगग्रं। इंद्रस्येति दक्षिणं। मित्रावरुणौ त्वोत्तरत इत्युत्तरं। यज ध्रुवोसीति उग्रोसीति अभिभूरसीति च यथा
क्रमं त्रीनभ्यभिमंत्रयते। अस्मिन्यज्ञ इति सर्वान्परिधीयमानान्। दक्षिणः परिधिराहवनीयाभिमुखाग्रः सा
धुत्तरोनभिमुखाग्रः शनैश्चैषसाधो यथा अस्मिन्यज्ञे रत्नसैतत्समकालता भवतीति भाष्ये असंस्पृष्टानिति च
नान्योन्यस्पृष्टपरितिइति। तिष्ठन्त इति वा। सूर्यस्त्वेत्यभिमंत्र्य सूर्य एव पुरस्तात्परिधित्वेन ध्यात्वा। उपर्याहवनीयंत्र
नी

स्रुवं धारयन् अग्निं समिध्यते यास्मिन् बलवन्तं करोति यजमानः॥ पुनस्त्वेति यन्त्र अग्ने इति वपरिधीयमानं
११ तेजिष्ठेति वपरिहितमभिमन्त्रयते॥ अत्र यजार्थे द्विग्ल्मुके प्राक्भागगतेऽ ङ्गृहति इति वाजसनेयिकं वेजसनेयिग्रहणं वि
कल्पार्थमिति भाष्ये आदरार्थं मिति रू. मध्यमं परिधिमुपस्पृश्य पोर्हे आघारसमिधावादधाति॥ उपस्पर्शस्तु हस्तेन समि
द्वयेन वा न तु अपि एकैकशस्मकृद्वेति वि. अग्ने दक्षिणालङ्कारत इति भाष्ये॥ समासि देश इति उपदेशः॥ अग्नेर्मध्ये भरद्वा
जमतादिति रू.॥ वीतिहोत्रामिति दक्षिणां॥ तूष्णीमुत्तरां समावनन्तावन्तौ दिर्भौ विधृती छिनत्ति विशो यन्त्रेस्य इति अन्तर्वे
द्विदग्रे वितत्या वेदिप्रकरणे तत्र न रव प्रतिषेधादन्यत्र न रव प्रतिषिद्धि निराणमोक्ष विधृत्योर्नरवेन छेदने पि न दोषः यज
विच्छिन्न यिशति नेत्रा साधमाने अनुमन्त्रयते॥ वसूनामिति तयोः प्रस्तरं सादयति यस्मिन्ध्याते प्रस्तरं सादयन् तन्मूलेभ्यः
प्रस्तर मूलानि पुरस्तात् कृत तराणि भवन्ति यजा अयं प्रस्तर इति प्रस्तरमासाद्यमानमभिमन्त्रयते॥ जुहूमेव प्रस्तरे सा
दयेदिति पक्षे अयं प्रस्तर इत्यस्य लोपः॥ इति रू. स्यः॥ अनिर्दिष्ट॥ पिभाष्ये प्रस्तरे स्रुवः सादयति जुहूरसीति जुहू॥ कृष्ण
उपभृदसीत्यु पभृतं ध्रुवासीति ध्रुवां॥ यजा आरोहपथो॥ आग्नेयेन शर्मणा देव्येनेति जुहूं आवाहे वौषः॥ ऐन्द्रेणाश ११
र्मणा देव्येनेति उपभृतां पोमावाधभवे वैश्वदेवेन व्येनेति ध्रुवां वा साद्यमानामभिमन्त्रयते ऋषभोऽसीति दक्षिणान्ध्वहस्तः
वं सादयति उत्तरां ध्रुवां वा॥ तूष्णीमाज्यस्थालीं चाव्यजस्योनो मध्वाहस्य स्पेनमनेति स्रुवमसाद्यमानमिदं यत्स्यावं

स्त्री मानुने ना मेवेति॥ आज्यस्थालीमा अमानां वानु मंत्र यते। अपि वान्नु हूमेव प्रस्तरे सादयित्वाउत्तरेणोपभृतं अतिशयेन प
श्चाद्धृतां अधस्ताद्विधृत्योः सादयित्वा तदुत्तरतः तस्या एव पश्चाद्धृतां ध्रुवामुपरिष्टाद्विधृत्योः सादयति एता असदन्निति स्रुचोऽभि
मंत्रयते। सस्रुवा इति रु विष्णूविष्णो स्थेति स्रुकस्थानि आज्यानि अभिमंत्रयते स्थालीस्थमपीति मतान्तरे शारु वेदमाज्यस्थालीं स्रु
वं चादाय इदमहं सेनयाइति वेदेन पुरोडाशमभ्योगाशान पोद्य। प्रति पुरोडाशं मंत्रावृत्तिः स्वर्यद्योतिरिति प्रति पुरोडाशम
भिघारयति। त्वर्हीमित्वरोः स्योनं तइति पात्र्यामुपस्तीर्य आर्द्रः प्रथस्व जनिता मतीनां अपघार्य विर्भर्ये ह्यास्य। वेदेन भस्म
प्रमृज्य तस्मिन्सीदेति पात्र्यां प्रतिष्ठापयति॥ स्योनं त इत्यादि प्रतिष्ठापनान्तं प्रति पुरोडाशमावर्त्तते॥ यवमयं प्रस्थे त्वसी
प्रकृतौ विकृतौ च प्रतिष्ठापयति॥ इरा भूतिः स्रुवेण कपालान्यनक्ति प्रति कपालयोर्गमंत्रावृत्तिः। प्रति कपालमिति स
न्यापाठो हिरण्यकेशिनस्तु। देवस्त्वा मघवानक्तु॥ स्रुवेण पुरोडाशमनक्ति अविच्छिन्नं स्पर्शंस्तु॥ उपरिष्टाद्भ्यज्या भ्रस्ता
द्धस्तेनोपानक्ति यजमानः। तभ्निरसीत्य जमानमनुमंत्रयते॥ प्रति पुरोडाशमावृत्तिः चतुर्होत्रा दर्शपूर्णमासयोर्युगपद्धवी
ष्यासादयति पञ्चहोत्रामावास्यायां असंभवे त्वावृत्तिः प्रियेणनाम्नेति वैकृतं हविरासादयति। वेमृधमप्येवमितिभा
ष्ये हविषां सबहुत्वेपि अनूहः॥ हविः समुदायाभिप्रायत्वादेकवचनस्य। इति सर्वे असी दत्तामासीदन्नेस्वह इत्युपदेशः।
यजमानः यज्ञोसीति द्वाभ्यां। आसन्नानि हवींषि आग्नेयमेववाभिमृशति। अयं यज्ञ इति सर्वाणि हवींषि साज्यानि यु

गपते। यज्ञोमीस्य स्यतु सर्वं हविरभिमर्शनि पक्षे आवृत्निरितिरू यो नः कनीय अपतमिंद्रा स्तीं भुवनान्नुदतामा विदय ऐंद्रा
१२ ग्नं। अपतमिंद्रो वै मृध इति वै मृवे विशेषः। ममाग्न इत्यनुवाकेन पराशाइ त्संताभिर्वाद्वींष्यभिमृशति। ततश्च ब्रुहोत्राः पूर्णामा
स्यां पंचहोत्रामावास्यायां सर्वाणि वहवींष्यभिमृशति। अग्ने णोत्तरेणावाङ्कवां वेदं निधाय घ्रंतान्परिस्तीर्य होत्र षदनं
कल्पयित्वा सामिधेनीभ्यः प्रति पद्य तेहो तरेहि। यत्र हवींषि सादितानि तान्वेदि जद्दशांते वस्तृनीयादितिरू अग्नये
समिध्यमानायानुब्रूहि। यज विन्निस्त्र कद श होतारं वदेत्तु रस्तात्सामिधेनीनां। सामिधेनीनामपरं भेजयति अग्निरसो
माइति। प्रथामायामृविवेतिरू प्रणावे प्रणावे समिधमादधाति। यज समिध्यमानस्येत दविज्ञायउच्छुष्यो अग्नइत्यग्नि
मनुमं त्रयते अभिद्धो अग्नष्या जतेत्यभिज्ञाय समिद्धो अग्नितराह्न तरति जपति। होतृप्रवरमनुमंत्रयते देवाः पितरइ
ति। अध्वर्युः समिद्धवत्यां भ्रमाय्यां वा एकामवशिष्येतराः सर्वाः प्रतिरूपेतावदे नाग्नं त्रिरूपवाज्य। एतद्दृणार्थमिति
माय्वे।। अद्दृणार्थमितिरू स्रुवेणाङ्कवाया अज्यमादायवेदेनोपयम्य आसीन उत्तर परिधिसंधिं प्रवेश्य स्पृष्टप्रवा कृष्ण
जापतयेस्वाहेतिमनसाध्यायन्नंनमृजुं संततं ज्वल यन्तो अ आघारमाघारयतिरदक्षिणपूर्वपर्यंतां। यजामनोसी। प्रा १२
धार्यमाणामनुमंत्रयते। प्रजापतय इदं। आघारयो काजूं अन्मावित्येकः कल्पः तिर्यञ्चो मि योमति षक्षावित्यपर

तावेवमविषक्तावृज् इति द्वितीयः। इतिरुस्थाल्याः स्रुवेणाऽऽप्यमाप्याय आप्यायतामिति स्रुवेणाप्याय तिष्ठति सार्वत्रिकं अ
ग्नीन्परिधाप्या निवर्त्य परिमृढि आग्नीध्रः इध्मसन्नहनैः सम्मेसन्नते स्प्येवर्त्तितं तं देशं गत्वा यथापरिहितान् परिधीन् त्रि
संमार्ष्टि। त्रिरग्निं प्राचं अग्ने वाजजिदिति अग्निमग्नीत्त्रिः संमृड्ढि ब्राह्मणोक्तो वा त्रेधः। तदायं अग्नेः सर्वसंमार्गः पश्चा
त्परिधीनामिति भाष्ये। अग्ने वाजजिदं स्कवांवा नमस्कारांजलिं करोति। भुवनमसीति। आहवनीयस्यैवैष नमस्कार इति
भाष्ये।। जुहूमादत्ते।। जुह्वेहीति उपभृतं उपभृदेहीति दक्षिणस्य व्याहृतत्वात् सव्येनैतदिति विवामेनजुहूं त्वा दक्षिणेनैव
तदितिसंप्रदायः। सुयमे मइति उपभृतिं जुहूमत्याधायान्य शब्दं कुर्वन् सुखतः सुरवसुपावहत्य सुखतऽपावहरति। तिसा ६८
र्वत्रिकं। नाभिदेशे स्रुचौ धारयन् अग्ताविष्ठइति अग्रेण स्रुचौ परेण मध्यमं परिधिं अनपक्रामन् प्रस्तरं दक्षिणेन पद
दक्षिणातिक्राम स्रुदक्सव्येनाऽपतद्वा विपरीतं।। अवतिष्ठतो विष्णोस्थानमसीति। अंतर्वेदि दक्षिणः पादो भवति
तस्याङ्ग्रिं संस्पृष्टं सव्याङ्गुलि स्पृष्टा तिष्ठन् उपभृन्मुखतः स्रुचपाऽहृत्य दक्षिणां परिधिमन्वाहृत्य समारभ्यो ध्व इति मंत्रा
दिसंयोगेन जानुदंचे सर्वाशिष्टमक्ष्टा निसंस्पर्शयन्नाघारयेन्नाय यजमानः स्रुच्यमजपमन्वारभइति एनां आघार
यितुरेवान्वारंभइति। अजस्रतं चैतद्य न्विला यांवाता स्योई इत्याघार्यमाणमनुमंत्रयइंद्रायेदं। अध्वर्युर्हुत्वाभिप्राणि
तावस्कन्नाइति स्रुचमुद्धृत्य पारिमार्गनशति प्रत्याक्रामति अ संस्पर्शयन् स्रुचौ एतएवाक्रमणप्रत्याक्रमणे मंत्रवती भवतः

मंत्रादन्येषामाक्रमणादिधर्माणां सार्वत्रिकत्वं असंस्पर्शयन्निति वचनाघारादन्यत्रेति सर्वं मरवस्पर्शितोमीति सुक्ताश्रुवां
१३ हिस्त्रिर्वा समस्थितो त्रितीतेनाय इडिमि स्रुक्च वेणा जुहूमुपमादाबु धाया आज्यमादाय ध्रुवां राघ स्वाहा जुहूमभिघार्य । तदनंतरप
देशमतांडन्त्रीतेनाय इति वा स्रुक्च वेणा जुहूमाज्यमादाय यन्तेन यन्न संस्तः स्रुवां प्रत्यभिघार्य यितन्ने स्रुवौ सादयित्वा । अध्वर्युः इ
ध्मसन्नहनानि स्फ्यं ज्ञपसं गृह्य वेद्याश्चन्तरांतर्देनेरदेशस्थ मूलं तस्याग्रं बादाय कइदमिति मंत्रेणावतिष्ठतो आग्नीध्रः इध्म
सन्नहनान्यन्वारभ्य कइदमग्नीदिति अध्वर्योः पश्चादेव निष्ठते । इहापि प्रत्याश्रावणादक्षिणाभिमुखस्याग्नीध्रस्य तथाव
स्थितयोरेवां सस्य पर्याययथाहोत्रां कर्तुं शक्यते तथा कार्यमिति शम ॥ अथ पुनर्ब्रह्मन्प्रवरायाश्रावयिष्यामि ॐ माश्रावपे
य त्यनुज्ञातः । आश्रावयति । आश्रावं ओश्रावय श्रावय ओमाश्रावयेति वा । अत्र सर्वत्र प्रथम द्वितीययोः स्वरोः प्लुत
त्वमिति सर्वं । आग्नीध्रस्तु अस्तु श्रौषडिति प्रत्याश्रावयत्पोकारं प्लावयन् । अध्वर्युः अग्निर्देवो भरतद्वतजमदग्निवत् ।
अप्नवानवत् । च्यवनवत् भृगुवत् चस्तएवदाच एवव इत्यादि यथासंभवं होतुः प्रवर आनुलोम्येन प्रवरास्तु का जा कप्र ।
विलार इत्यंते अमुक शर्म्मेति होतुर्नाम गृह्यांग सकामाद्यपडनुष्टुब्वेः वदेत् । आश्वलायन शाखायां प्रविष्टकलेरेक प्रवरी क्री १३
यते जन्म कलैवशेषपञ्चाद्वावेकनस्त्रयएकतः सर्वा तथैवाश्वलायनोक्तेः । आश्वलायन शाखायाः दक्षकस्यन्विलायां । आतंत
णां बर्हिष्प्रपि सूग्यान्ते । अपि वाप्रयोक्त प्रवरस्यानेमनुवदित्येव ब्रूयात् । प्रवराणानविषयमेतन्नइतिवि · प्रजदेवाः पि

तरइति एतमपि प्रवरमनुमंत्रयते। अध्वर्युः घृतवतीशब्दे श्रुते जुहूपभृतावादाय दक्षिणा सकृदतिक्रान्तः अपरेणाघारसं
भेदं प्राचः पंच प्रयाजान्यजति प्रतिदिशं वा अपरेणाघारसंभेदं एकस्मिन्वा देशे इति सर्वो यज चतुर्होतारं वदेत्पुरस्ता
याज्ञानांच्चा आवरा प्रत्याश्रावणांते समिधो यज।। वषट्कृते जुहोति यज अग्नय इदं। वसंतमन्त्रेना एको ममेति अन्वि
लीयां ऋतुदेवता भवतु प्रजापतय इति बौधायनोक्तेः।। वसंतमन्त्रेनापि निमंत्रयते ऋतुदेवस्य एव प्रयाजा इति
हृत्क्रमान्नादस्तेयाइतिउस्थितिर्निर्भक्तिमंत्रिमितिरादिति निरुक्ता च अग्नय इदं इति वा कात्य चतुर्होतारं स्मारस्याप्यव
संतमन्त्र एको ममेत्यन्तु मंत्रयत इति विधारणपाः द्वितीयादिप्रयाजे यजे ... ऋतुदेवत्पत्य पक्षे ग्रीष्मायेदमिति वा
दित्यागः।। ग्रीष्मन्तु ... नमनेस्यादिवाउमंत्रशोविशेषः प्रत्याक्रम्य शेषेणाक्रमाचामभिधार्यथ ... हवींष्यभि
घारयति उपभृत मंतः।। नाज्यस्थाली आयतने स्कचोसादयित्वा सादिता ... ऋग्वायास्कचे रास ... मना
दायाज्यास्याप्यायतामिति स्थाल्याज्येन स्रुवा ... प्रस्तर बर्हिषी समज्याह। अग्नये ... मादायसंज
व्यस्क वेगाश्रुवाया ... प्रस्तरबर्हिषा समज्याज्यस्थाल्याज्यमादाय आप्यायतामिति श्रुवा
मायायतइतिविरस्य मेवत्रिः। पंचावत्तिनां तु पंच कृत्वः। अजामदग्न्योपि जामदग्न्यमामं अपंचावत्तं वा कुर्वी
त दर्वीहोमे च चतुर्गृहीतचोदनायां पंचावत्तिनोपि चतुर्गृहीतमेवेति रु सयजमानानां चतुर्णामपि अवदानादि

इष्टांतं वा प्रपमः तत्र मंत्रे बेशुं पुनराश्रावणादि व्याहृतिजपो वा॥ अस्याकृष्या॥ आश्रा॰ अग्निं यज॰ वषट्कृते गत्वा स्रुग्वर्हिर्जुहोति
१४ यज अग्नये इदं॥ हस्तस्य मार्जनं स्रुचोः पूर्ववत्सकृद्गृहीत्वाह॥ सोमायानुब्रूहीति चतुर्गृहणान्ते प्रत्याश्राव्य सोमं यजेति॥
दक्षिणापूर्ववर्हिर्जुहोति॥ सोमायेदं॥ अग्नीषोमयोश्चेदुष्णान्भूयासं विहितानुमंत्रणं वा॥ अग्निनायजेत्कृष्णानित्य
ग्नेः सोमे न यजेत अकृष्णानिति सोमस्य स्पार्चिविषिए ते आकृतीगतार्चिविषिप राः॥ यज॰ पंचहोतारं वदेत्पुरस्ताद्धविरवदा
नस्या अग्निर्हूतेति॥ अध्वर्युस्त्रिकृत्व उपस्तीर्य आप्यायतामिति॥ ऋवामाप्याव्य प्रस्तरबर्हिर्बीस्तमकृपा माभेदः॥ अस्कम
माहिंसीरिति आग्नेयस्य पुरोडाशस्य मध्यादंगुष्ठपर्वमात्रं दक्षिणाग्नेर्मध्यमानामिकांगुष्ठैरनखसंभेदमवदाय॥
पूर्वार्द्धात् द्वागग्रेस्तेरेव पूर्वविदानदेशासंस्पृष्टं द्वबीद्वितीयमवदाय पंचावत्तिनस्तूप आर्द्धात् द्वितीयं क्षितीयवदद्वदाया
भिधार्याप्यायनसंमंजने कृत्वा यद्ववदानानीति स्यात्पाउपेन हविः अस्याभिधार्याह अग्नयेनुब्रूहीतिइत्यवेमेवक्ष
धान्तेषु अनुवाक्यायेव उत्तुपदेशः॥ अवघ्नेवसर्वत्र प्रेष्यतीति भाष्यकारः॥ वि॰रु भ्रातुजावरस्य ज्येष्ठाय ज्येष्ठपु कल॰ १४
त्रस्य वगतश्चिपश्च पूर्वार्ह प्रथमान्यवघेत॥ कनिष्ठायाः कनिष्ठपुत्रस्य भूतिकामस्य भ्रातुजावरस्य च अपरस्य
प्रथमान्यवद्येतेन॥ पौरोहित्यकामस्य पुरोहितस्य पूर्वार्द्धात् प्रथममवदाय स्रुचः पूर्वार्द्धे निधाय पूर्वैर्द्धिर्निर्जुह्या
त्॥ अनुजावरस्य पूर्वः नैमित्तिकः कल्प उत्तरः काम्य इत्येक उभावपि नैमित्तिकौ काम्यौ वेत्यन्ये अकृतोउपजीव

तिविध्याधनाद्विनास अनुजावरइ तिरामायोत्स्वतेजस्वात्समानजातीयामनुगंताभवतिस अनुजावर इतिरू॰ प्रत्याश्र।
विते अग्निर्यजा पुरोडाशं हस्तेना पिधायस्रुक्व आज्यं प्रस्तोत्सव बर्हिषेजुहोति यजा अग्नयइदं। अग्नेरहं।। अत्रादोह
यासांस्रुक पार्श्वेना पुरोडाशंस्य गमन्विकटत्वाज्य शेषमन्त्र च श्रोतयति। आघार संभेदेनाज्यभागावं तरेणावा
प्रधानाहुतयइ ति विन्नथम पद्रूपि आघारस्य तिर्यग्देशेन आहुती अवेशयति अथ प्रथमाहुतिं तत्र प्रक्रम्य स्रुक्
आघारस्योपरिष्टवं घृर्वनिमाहुतिं प्राहुतिसंसक्तं जुहोति ऐशान्यामितिद्वोक न्यागा ष्टस्रजम प्रदक्षिणं मंडलाकार
मितिबौधायनीयपद्रूमध्ये दाहतवान्।। प्रस्याक्रम्य स्रुजुवरि आप्यानं प्रस्तर बर्हिषोस्म मंननं वकुर्वन्न जुवरिमा
एपाह॰ ड॰ विश्वे अत्र बृहीत्यग्नेः। विष्णुंयज॰ विष्णवइदंः। दधिरसि॰ इमेयां आग्नेयवदग्नीषोमी यस्यानदानादि अग्नीषो
मयो॰ वृत्रहाभूयासं। इन्द्रस्यनेमह धस्याहं। असपत्नो वीर्यवान्भूयाथासं इति वैमृधविशेषं इन्द्रियाव्यनादइतिइन्द्राग्न्यो
॰स्कन्नेण ध्रुवाया आज्यस्थाल्यां पां जुह्वाध्रुवाया आप्यायनंकुर्वन्न प्रद्वारमाज्यमादायतारिष्टा जुहोती स्थण्डिला
यां। आज्यस्थाल्यां वाग्न्यकृत्व॰ सप्तकृत्वो वास मवदाय प्रत्याहुत्यवद्य नवानारिष्टा जुहोतीतिविः। दशतेतनुवो॰ यज्ञ
देवाः। अहंदेवानां अद्य रस्कद्ववतः। ब्रह्मप्रतिष्ठा। संते मनसा मनः। इतिषड्वद्धेस माहुतिपद्धे संतेमनसामनः संप्रा
णोनप्राणाजुष्टं देवेभ्योहव्यं घृतवत्स्वाहा इतिषष्ठी। संप्राणोप्राणांध्यामीति इतिसप्तमी। सर्वत्रनारिष्टायेदमितित्या
गा अव दायानाथ्या य परि स्तो जुहोति। अथ नं वा जिनेवयो धृतेर॰ मा स्वो। य मावास्या सुजगे स मा स्वा यां ७

इतिवि॰ नारिष्ठाभ्यामग्निवायुभ्यामिति आग्नेयं त्रिषु चतुर्थे सोममरुतं पंचमे ब्रह्मा षष्ठे इन्द्र स्त्वा अग्निः प्रजापतिर्वेतिरामः।
१५ सप्तपक्षे षष्ठस्य देवा देवतास्समस्याग्निः। अस्मिन्नपि पक्षे सर्वत्रैग्र शात्वेनारिष्टपदानुवृत्तिरिति वि॰ एवमुपहोमा
नां कालः अनंतरं वा प्रधानानां गवासमिस्व युवः जुहूमुपस्तीर्य हुत्वा अग्नये स्विष्टकृते अनुब्रूहीति सर्वेभ्यो हविर्भ्य उत्त
रार्धात्सकृत्सकृदवदाय पंचावत्तिनस्त्रिरवदाय द्विरभिघारयति। उपांशुयाजस्य त्वर्थलुप्तानि शेषकार्याणि
इतिरु॰ उपांशुयाजशेषात्सकृत्तच्च अवघातिनवेति वि॰। अत्याक्रम्याग्निं स्विष्टकृतं यज। वषट्कृते अग्नेरीशानदेशे पूर्वा
हुत्यसंसृष्टमाहुतिं जुहोति। अग्नये स्विष्टकृते इदं। अग्नेः स्विष्टकृतो देश। आयुष्मान यज्ञेन प्रत्याक्रम्य जुहूमप आ
नीय वैश्वानरे हविरित्यलंः परिधिनिनयति पितृपितामहप्रपितामहेभ्य इदं। अग्नये वैश्वानराय इदमिति वा। आद्यपक्षे
प्राचीनावीतिनो द्वितीयपक्षे उपवीतिनो अध्वर्युयजमानौ पितृ[illegible]लिंगात्री वस्यितकस्यैतन्मंत्रलोपः इतिवि॰ प्राशित्र
पात्र उपस्तीर्याग्नेयं प्रावंति यवं वा विरूपा पशुउपस्थ स्थापनामिकयाङ्गुष्ठपुरोडाशोद्राघ वसात्रं पिपलामात्रं वा हृष·
वघेत आज्याय इति पिपलं व्रीहिप्रमाणं भरद्वाजमतादिति कः यवमात्रात् द्वर्णा पिपरिमाणं न त्र वमंत्रोलप्य तेन पि १५
पलामात्रेमं अङ्गुष्ठभाग्यकारः इत्तरपुरोडाशानामविरुज्य माशिनावदानं वरो न प्राशित्रमितिभरद्वाजः उपस्त
रणाभिघारणाद्यारन्यतरत्कार्यम् उभयं वा। घज अग्निर्माडहिंसीदामेतेनजेम इति प्राशित्रमवदीयमानमनुमंत्रयते

स्रुग्भिघारणं तेन प्राशित्रावदानं ॥ उपभयोरपि विकल्पयोः प्राशित्रावदानानंतरमेव तत्परिहारणं प्राशने भवतइ ॥
रु ॥ इडापात्रमुपस्तीर्य सर्वेभ्यो हविर्भ्य इडां समवद्यति चतुरवत्तां पंचावत्तां वा ॥ अनन्तुरवत्तिनोपि पंचावत्तं पंचाव
त्तिनोपि चतुरवत्तमिति भाष्ये चतुरवत्तिनं प्रत्येवैष विकल्पः पंचावत्ति नस्तु पंचावत्तमेव यथायथं वाक्य व्यवस्थित वि
कल्प इति ॥ मध्यमा स्पृष्टामिति दक्षिणार्धात्प्रथममवदानमवद्यति द्वितीयोवदानदेशयो र्मध्यस्ततोपि द्वितीयं दक्षिणार्धादिति
यमवद्यति तस्माद्देव तृतीयमिति भाष्ये पंचावत्ते अभिघारणेन संख्या पूरणं इति रु पश्चार्धात्तृतीयं पंचावत्ता या मि
ति सत्याषाढवचनात्सा द्रष्टव्या पूर्वार्धाद्यजमानभागं प्रशुमिव दीर्घमाज्येन संतर्प्य ध्रुवायां उपोहति यद्वा दक्षि
णार्धाद्देवदायजमानभागमवद्यति ॥ ततः संभेद्देवदत्तं द्व्येकत्वात्प्रयुनर्मत्रः ॥ यजमानभागमेववाया प्राह्नित्विमे कद्
ति भाष्य वि एवमित रहविषामिडावदानं ॥ ओषधव्येषु पृथक्पृथग वत्ता न्यजमानभागानेकी कृत्याज्येन संतर्पय
तीत्यन्विल्याथां ॥ अभिघार्येडां होत्रे प्रदा यान्तुस्तजान्निडां दक्षिणेन होतारमतिक्रामति होता इडां दक्षिणेनाध्वर्युर्नेय
ति अध्वर्युर्होतुः पश्चात्सा स्रुवत् पविश्य होतुरंगुलिपर्वणि अनक्ति ॥ अपिवा प्राची मिडामध्वर्युर्दक्षिणत आसीनो
क्वेराहोतुरंगुलिपर्वणी अनक्ति स्पृष्टोदकं नदक्षतले पाउपस्तीर्य प्रथममवदानमवधाय होत्रा स्वयं द्वितीयावदान
आत्नले पादभिघारयति द्विरभिघारये पंचावत्तिनः यज सुरूपा ॥ अशीयेति इडामवदीयमानामनुमंत्रयते ॥ न्हयस्येडा

त्तिउपांशूपहवे सम्रुदेविगावीर्जयति ॥ उच्चैरुपहवे विदसी तिसगमजुष्यगवीर्यर्जयति । देवीर्देवैरित्यादिदिशन्त्विस्त्यंतं ॥ वाधि
१६ हतेमातेतिवायुमनसाभ्याप्रति । ध्यानप्रकारएवैषः नत्वयं मंत्रः इतिरु ॥ इत्युच्यमानेवायोर्ध्यानं अधिकंवैवंगदिति भाष्ये वायो
रितिवाच्यमिस्यप्यन्विलाध्यां देव्या अध्वर्यवइत्येतत्काले अध्वर्युरुपहूतः पश्चमानस्यानीतिज प्रति ॥ उपहूतोयंयजमानइत्ये
तत्काले यजमानोप्येतत ॥ तपतिगजरस्यांदेवयज्यायामित्येतत्काले समेसत्याशीरित्यादिसपत्नानिस्वंतं उपहूतामिडामभि
मभिमंत्रयेत ॥ इडेभागं जुषस्वनइति यजमानपंचमांइडांप्राश्नंतिवागपतं आसतआमार्जनात ॥ आचम्यांतर्वेदिहस्ते प्रस्तरमंत
र्वायमनोऽस्मीतिरित्यपश्चानयते ॥ तावदेवमार्जनमितिरु॰ विः ॥ तज्जलस्पर्शिरस्यानयनमितिभाष्ये ॥ अंतर्वेदिस्थित्वामार्जन
मित्यपिभाष्यान्विलप्यो ॥ अस्मिन्कालेवाप्राशित्रप्राशनमितिवि नांतरा अग्नीसंचरतीलिनिषेधेपि अग्रेणाहवनीयंप
रतिइतिप्राशित्रेतिनर्षमवचनमन्यस्यांतरानेनेपिदोषाभावार्थंप्राशित्रखल्पानांशामित्रादीनांमार्गप्रदर्शनार्थंवेति
भाष्ये ॥ अध्वर्युराग्नेयंपुरोडाशंचतुर्धाकृत्वा बर्हिषदंकरोति ॥ चतुर्धाकिरणंचरोनविघतइतिमस्करजउपदेशाद्यायजमान
अधपिन्वस्वेत्यादिकल्पतांमइत्यंतेनआसन्नमभिमृशति ॥ आशानांत्वेतिप्रतिदिशं ब्रूया इदंब्रह्मणाइत्यादिभिरिदमग्नी कर्म॰
दमग्नीदवस्त्यादिभिर्वा इदंहोतुरित्यादिभिर्वा अभिमृशन्व्यादिशति ॥ तेस्याविशमग्नीधः ॥ उपहूतोद्योपितेस्याग्नीध्र २६
भागस्यवैशेषिकंमूहनं ॥ अध्वर्युरिद्धयजमानस्येतियजमानभागंनिर्दिश्यस्यविषमाग्नीध्रभागंद्वेयाचिभजाग्नीध्र

हस्तेषडवदानं कुर्यादिति ॥ वि० पात्रविशेषेषडवत्तं कृत्वाग्नीध्रे देयमिति भाष्यात्विल्ययोः उपस्तीर्य निधाय उपस्तीर्य नि
धाय द्विरभिघारयति ॥ यद्वा द्विरुपस्तीर्य द्विर्निधाय द्विरभिघारयति वेदेन ब्रह्मयजमानभागौ परिहरति पात्रान्तरेण तयोः अ
ग्नेराग्नीध्रमसीत्याग्नीध्रस्वभागं प्राश्नाति ॥ अन्तरिक्षस्य भागोसीति ब्रह्मस्वभागं दक्षिणाग्न्यावृत्तिः विकल्पपर्यायसमोद्दनं प
न सिद्धार्थ चतिक्षीरेम वतीभवतीत्येके ॥ अभिघार्य विन्तर्वेद्यां साद्या ब्रह्मणा स्वकार्यं कृतो ॥ यजमानं ब्रह्मपिन्व स्वेत्यादितेनोद
नेनाप्तिलराशिमस्युमित्यं तेनाभिमृशति ॥ अध्वर्युर्दक्षिणासतम्भउपहर्लवै यजमानं सम्प्रेष्यति ॥ स आहद्दक्षिणा लए
वैत प्रतिमहीध्रमितिक त्विजः सप्तदश कृत्वोपान्नदेवस्य त्वेति प्रतिगृह्णीयुः ॥ ग्रहानस्त्वांगीरस स्विस्त्येव मेवेति
ध्धि यजउत्तरतः परीतेति ॥ विकृतौ प्रजापतेर्भागोसीति मंत्रस्य सर्वत्राविकारः ॥ स्यस्त्यात्यमृतस्य प्राणेष्वे षां पात्रा
नीर्भेदनात्मत्रलोपः ॥ सहस्त्रधारा स्त्रीयमाणाशवृष्योर्लिंगस्यादिकाणुत्सविशेषणत्वात्तशेषस्त्यथाय यथम्नीहि
तस्य इतिक्ता ॥ अथाध्वर्युर्हविः शेषान्ब्रह्मस्य यदि श्वर्वमुदटेउत्मुकेस्यातांते अग्नो प्रस्पस्य व स्तन अस्या स्यामइ
तिसम्प्रेष्यति ॥ अप्रतिष्ठेत्याग्नीध्रस्यानुहेतिरुद्रा ॥ अध्वर्यैरिवै षड्तिभाष्येमतद्वयेपिएषातेअग्नइतियजमानेना
नुमं अमाणां समिध मान्नीध्रस्तेनैवाग्नावादधाति ॥ यज यंते अग्न इति तिस्रभिराहिताग्याअग्निंअभि आ
ग्नीध्रमूर्ध्ववत परिधीनअग्निंवमकृत्स कृत्प्राचं संमार्ष्टि ॥ इध्मसन्नद्धंहनानि अद्भिः सद्धस्त्रस्पर्योभूतानामि

त्वग्नो गृहपतिरग्निशालायां वा। हूयेदमिति त्यभोपांस्पर्शः विशिष्टदेवतो हृदोक्तेनैव। इति रामावेदिबर्हिरिति इध्मसन्न
८ हनं हुतमनुमंत्रयते सप्तहोतारं वदेत्पुरस्ताद्धुयजानानामुपरिष्टाद्धामहाहविर्हतिति। अथ धेनुं ओपेमन्तं जुह्वामानीयघृहूपस्
ताबाह्यद्क्षिणातः स्नक्ष्र्दतिकांतोपरेणाघारसंभेदं प्रतीचस्त्रीन् भयजान्यजति देवान्यजति देपसमिधस्त्रुवेर्द्धि
होतिघजाअग्नयइदं बर्हिषोऽहं। बौधायनकर्मान्तिस्क न्नाशाग्ने या अत्र नजा। गपर्यावर्जेत्ति प्रेषभचभ्येमध्यमो। जा
वसुतरञ्च सञ्स्थापयनइतराचक्ष मभिनक्ति मध्यमे अग्नयेइदं। नराशंसस्याहं। अंस्थे अग्नयः अग्नये स्वि
ष्टकृतेवेत्यन्विलायां अग्नेः स्विष्टकृतोहं घृत्या क्रम्यवाजवतीभ्यां स्रुचौ व्यूहति। वाजवतीभ्यामिति परिज्ञार्थमि
तिभाष्ये उभौ वाजवस्पेज पतः उभौ जयतइतिवचनाद् धर्यौरपिचाज्स्वर्यंशाव्यूहनं मंत्रप्रयोगइतिभाष्ये। वाजव
तीभ्यां व्यूह्य सह यजमानेन मंत्रप्रयोग इतिभाष्ये। वाजवतीभ्यां व्यूह्य सह यजमानेनवाजवस्येजपतिरितिवि
वाजस्य मेति दक्षिणेनोत्तानेन वाजवस्येजपतिरितिवि वाजस्य मेति दक्षिणेनोत्तानेन प्रस्तरं जुहूषु ऽकु घृति। अथा कुश
सपत्न्या नितिसव्येनोपभृतं घ्न छति। उद्ग्राभं च हृस्तपघच्छे घ्नितिनियाम अवेतिनु उपभृतं नियच्छति दक्षिणेनेवाव्रस्त ८
देवाः इति प्राचीं जुहूं प्रोहति। अथासपत्नानितिसव्येनोपभृतं नि प्रतीचीं बर्हिर्वेदि निरसित्वा। जोष्ट्रेनामसु
ताहृत्यजुह्वा परिधीननक्ति वसुभ्यस्त्वा मध्यमं रुद्रेभ्यस्त्वा दक्षिणं अपशं नवा आदित्येभ्यस्त्वा उत्तरं। धमलि

गं स्पा गं कृत्वा वस्तृन्देवानित्यादिभिरनुमंत्रयते यजमानः॥ न प्रस्तरे जुहूं सादयति। वेद्यामेव बर्हिः प्रस्तरात्सादयती
तिरः संज्ञानाद्यामिति विधृतीभ्यां प्रस्तरमपादाय बर्हिषि विधृती अपिसृज्य स्रुक्षु प्रस्तरमनक्ति। अक्तं रिहाणा व्य
न्तु वर्यः। प्रजां योनिमिति उपभृति मध्यं। आप्यायतामिति ध्रुवायां मूलं। यज्ञादिद्यं स्वेति जुह्वां। अन्तरिक्षं स्वेति उपभृ
ति। पृथिव्यां मं त्वेति ध्रुवायां। यद्वा पृथिव्यै त्वेति ध्रुवायां। अन्तरिक्षाय त्वेत्युपभृति। दिवे त्वेति जुह्वां। समनक्तामिति यज
मानेन सकृदनुमंत्र्यमाणामेवं त्रिरंक्त्वा। अक्तस्य तृणमपादाय प्रज्ञाते निधाय उपरि कृत दक्षिणाभ्यां पाणिभ्यां घृतकां प्र
तिष्ठाप्यासीन आश्राव्य प्रत्याश्राविते इषिता दैव्या होतार इति संप्रेष्यति। अग्निरिदं हविरजुषतेत्यमाने मरुतां पृषतयः स्थे
ति सह शाखया प्रस्तरमाहवनीये प्रहरति स्पन्दितायां। तत्र हविर्नो देवेन त्यागे कृते अग्निरिदं हविरजुषतेत्यादेः प्रधास
हरतीति रम्मामासने सत्याशीरित्यादौ यजमाने नोच्यमानेऽध्वर्युः स्रुग्बाहुलिप्तेन दक्षिणहस्तेन विधून्वानाधः कुर्वन्प्रहरती
ति विरुद्धां वा पृथिवीमादिकाले प्रहरणेन च देवतोद्देशेन द्रव्यत्यागं न तिष्ठति वा सत्ये साधुसपवित्रा अङ्क्षीय तरभि
रुः॥ सपवित्रेति भाष्ये। पक्ष अग्ने वाजजिदिति मन्त्रोपस्थमित्यादिभिस्तत्तद्विङ्गाभिरुज्जितिभिस्तत्तद्वाक्यदेवता अनु
मंत्रयते। उपतिष्ठते वा। उपांशुदेवताया आज्यभागानां च नोज्जितिरिति रुः। स्व नामग्रहणकाले एमा अग्मन्निति व
देता। आग्नरशासत इत्येतत्काले अध्वर्युर्दक्षिणहस्तं प्रसार्य प्रस्तरस्योपरि स्थितं कृत्वाग्नीध्रमयेति प्रस्तरं विसृजति। अ

गा २

१८ स्मिन्नेवकालेसामिसन्न्याशीरितियजमानोवदेत॥ यज्ञोदेवान्गच्छत्वित्यनेनपरमेश्वरप्रसादोमगच्छत्वितियक्तामवतेतस्य
नामम्यह्लीयात आग्नीध्रः अंजलिनाप्रस्तरमूर्ध्वमुद्यम्यरोहितेनेत्यादिभिस्त्रिभिःप्रहरतिायज एतेरेवप्रहीयमाराम्पु
मंत्रयते आग्नीध्रेणाअनुप्रहरेसुक्केदिवस्पीलइतियजमानेनप्रतिअध्वर्युरपांतंनतृणंस्वगातनुभ्यद्दय्यग्नौप्रहरति॥ ए
१९ तदेवदेवदितित्रिरंगुल्यानिर्दिशयाद्युभ्याअम्न इत्यंतिममभिमंत्र्यकृत्वासीतिअंतर्वेदिपृथिवीमभिमृशपाग्नीध्रे
णसंवदस्वेसुक्केअगानग्नीदितिब्रूयात॥ अंगनिस्फक्केश्रावयेतिश्रौषड्स्रुक्केमध्यमंपरिधिंसमन्वारभ्यस्वगादे
व्याहोतृभ्यइतिसंप्रेष्यतिशंयुवाकेनूच्यमानेयंपरिधिमितिमध्यमंपरिधिंमग्नौप्रहरति॥ इतस्यपाथइतीतरौउ य
तरस्याग्रमंगारेष्वपोहतियजं चितेसंधामीतितेषुप्रहीयमाणेषुजपति अग्नयइदमितिपरिधिष्वस्यागइत्यन्विला
यां॥ विष्णोःशंयोरितियजनमस्तइतिवशंयुवाकेनूच्यमानेजपति अध्वर्युर्यजमानंप्रयततेतिपरिधीनभिमंत्र्य सुकौ
सुपभृतोग्रमववधायसंस्त्रावभागेतिसंस्त्रावेणाभिजुहोतिायज वसुभ्योरुद्रेभ्यआदित्येभ्यइत्यन्विलायांसंस्त्रा
वेभ्यइत्यपिभाष्येविश्वेभ्योदेवेभ्यइतिमिदंवि अत्रैवर्त्विजोहविःशेषान्भक्षयंति उभ्यवाञ्छिणाज्यलेपान्प्रकल्पवे कुम
रंहोत्रेदत्वासक्तवेतुदकपम्टतौअध्वर्युराददतेस्यमाज्यस्थालीमुदकमंडलुंचाग्नीध्रः अथमाःप्रपंचोपैतिा अग्नेराभा १८
र्हपत्यंदक्षिणेनाध्वर्युःप्रतिपद्यते अग्नेर्वोपतमितिस्फ्यस्तकवोसादयति॥ अपरेणागार्हपत्यंदक्षिणाध्वर्युरुत्तरआग्नी

अभिधे होताऽर्धर्च वेक्षाने नऽपांसुवा पत्नीः संयाजयंति। अक्रूर व्यंजना नामुपलविर्धानिः स्रुकस्रुभ्यां स्रुकवाभ्यांवावेदमुप
स्तंकृत्वाहुक्षास्रुकवे णावेस्येकेयथाविकारंचतुर्गृहीतं पंचगृहीतंवाऽप्यमाऽयसोमाऽउँ ब्रूहिसोमंयज उत्तराईजुहोतिसो
मायेदं सोमस्याहं सुरेतारेतोधि वीय त्वष्टुरुब्रूहीत्या दिसोमस्य उत्तरदक्षिणतोवाऽग्ने दक्षिणाऽउत्तरतोवाऽजुहोति। त्वष्टु
रहं रूपेयुषेयं। राकायाऽनुब्रूहीत्यादि राकायाऽहं प्रजा प्रजावतीभूयासं इतिराकी। सिनीवाल्ये पशुमान्। पशुमतीतिप
त्नी। कुह्वा अनुब्रूहीत्यादि पुष्टिमान्पशुमान्पुष्टिमती पशुमती देवानां पत्नीभ्योऽनुब्रूहीत्यादि परिश्रिते अपरिश्रि
तेवाहोमः॥ देवानां पत्नीरिष्ट्वा राकादियागः। अग्नये गृहपतयेऽनुब्रूहीत्यादि देवानां पत्नीमिथुनेनप्रभूयासं।
सो पत्नया ऊत्योर्मध्येगृहपतेराहुतिःउत्तराहुतीनां स्वनदेशानियमइतिवि सर्वपत्नीसंयाजाऽउत्तरार्धइत्यपिभाष्ये॥
अथ होतुरंगुलपर्वणी प्रनक्ति स्पृष्टोदकं तऽस्तेचतुरंग्याऽपविंहूनि उावघ्यति स्पृग्नीध्रः उपहूयमानेतु भे अपि
इडे अन्वारंभंतेध्वर्युरग्नीध्रः पत्नीवा। इडा अस्मानितियजमानः उपहूतां प्राश्नीतो होताग्नीध्रश्चाग्र त्रपत्याम
न्वारब्धा स्रुकवेणा संपत्नीनां यंजुहोति संपत्नी पत्येति। ध्रुवसस्पा मनोर्लेषुकायां वतदन्वारंभभावेपि संपत्नी।
यहोमः कार्यएवेतिभाष्यात्स्पष्टः। विकिरूपोनितेइदंपुरस्ताइ परिहाहादेवपत्नीनां संपत्नीयमुपरिष्टात्पत्नीकरणे हो
माद्वा॥ अंतर्वेदिवेदं निधाय याभिमृशतिवेदोसीति पुराविदेयशाह्वाकऽउरव्यनामयहरणां असतिकामेयथा स्त्रातोमं

यं

बे

१८ त्र इति स्रुग्दक्षिणाग्नाविध्मप्रव्रश्चनान्यभ्यादाय स्त्रुवि वज्जर्गृहीताज्येफलीकरणानोप्यत्रग्ने दब्धायोइंतिमंत्रेण
तु हूत्पार्श्वेनजुहोति। अग्नयइदं। यासरस्वती विशोभक्तिवानो भूयास्मेति स्रुवं क्षिप्तं पश्पो पउपस्पृश्य अपरस्मिन्स्त्रु
वुर्गृहीतेपिष्टलेपानोप्यउलूखलेमुसलेइतिमंत्रेणजुहोति विश्वेभ्यो देवेभ्यइदं। पिष्टलेपफलीकरणाभावेतयो
१७ र्लोप इति भाष्ये गृत्सप्रात्तिस्त्रो हूयंतइ वे तिरम पिष्टलेपाभावेपिष्टलेपहोमत्राज्येनकार्यएवेति रुस्त्रुचि नित्रणअमादा
घलतत्रहोमकालेग्रहतन्नवायासरस्वती विष्णोभगीना यासरस्वती वेशभगीनां एंसेपानस्येतितिस्र आहुतीर्जुहोति
सरस्वत्यै विशोभगीनायाइदं। सरस्वेशत्रगीनायाइदं। इंद्रायेदं। अध्वर्युःपत्न्याः सव्ये जलौ अग्निहोत्रहवण्यां पूर्णा
पात्रमानयति। आनीयमानेपत्नीसमायुषेतिजपति। तज्जलं भूमौ निनीयते नमस्वे विमन्यपुष्टिमानीतिमंत्रेण
शुपतिष्टति। प्रतिपत्नि पूर्णापात्रनिनयनमितिभाष्ये पत्न्या अंजलौ पूर्णापात्रनिनयने होत्रध्वर्यो विकल्प श्रयणा
होत्रामंत्रांतरेण। पितस्मिन्नहूते अध्वर्यप्टिष्ठ कतत्करणांचि त्यांगार्हपत्यदक्षिणाग्न्योर्मध्येनाहवनीयंगत्वापु कुश· १८
र्वाक्रवाया स्त्रुवेणाज्यमादाय प्रायश्चित्तानिजुहोति। यत्र नास्य यस्तत्रजतक्रीयतेप्यायनं यथा स्तांते कर्मणि
लिष्टहूति श्रवासमासिरिति भाष्ये। प्रायश्चित्तांते त्रिनिवरोत्याप्यायतं समिष्टयजुषः एकस्त्रुवापेक्षितात् स्त्रुपद
शः आज्यस्याल्पाज्येनैव प्रायश्चित्तानिजुहोतीति सोतसजुक्षास्त्रुवेणावज्जाघेसमवदाय प्रसफस्त्वव्यचेतिवि·

न्यप्रतिष्ठाय स्वराडिदं। आ श्राविताय यज्ञायेदं। यज्ञो देवा मरुद्भ्य इदं। न तं मम आप- स्तुभ्य इदं। उद्वयं। उदुत्यं। चित्रमिति तिस्रः स्रुवपरि
दं। इमं मे वरुण। तत्त्वायामीति द्वे। वरुणाय। त्वं नो अग्ने। स त्वं नो अग्ने। अग्नि वरुणाभ्यां। त्वमग्ने अयासि। अग्नय। प्रजापते। प्रजापतय
इष्टेभ्य इत्यपि। मंत्रोक्तादेवता इति राम। प्रजापतय इत्यन्विलायां। अयाश्चाग्ने। अग्नये। यदस्य यज्ञे कर्मणो देवेभ्य आज्ञातमनाज्ञातं। अग्नये
जातवेदस इदमिति राम। जातवेदस इदमित्यन्विलायां। यदस्य कर्मणो इति द्वे। अग्नये स्विष्टकृत इदं। यत इंद्र। स्वस्तिदा। आभिर्गीर्भिरिति ति
स्रः। इंद्र। इंद्रो वृत्रहा। इंद्रो हरिवान्देवतेति सामा। अनाज्ञातं। पुरुषसम्मितो। यत्पाकत्रा। अग्न आयूंषि। इदं। यद्विद्वांसः। अग्निमृक्षाद्देवीभ्यां। अया
ऽग्निः। अग्नये जातवेदसे। ये ते शतं वरुण। अयस्मै सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्य इदं। यो भूतानां। रुद्रायेदं। यथालिंगं विशिष्टा
यवा॥ इदुस्वस्त्याग्नेः॥ अग्न यस्य उत्तमं व स्व वरुणा दीक्षामिति विश्वा उत्तिभिर्व्यस्तसमस्ताभिः॥ अथ शक्तोरष्टेभ्य इत्यपष्टा वेदवा। पूर्ववद्ध्वा
माध्याय बर्हिर्भरुवाया अवस्नात्कृत्वा सर्वं घृ ध्वंस्तिष्ठन्। समिष्टयजुर्होतादेवा गातुविद। वाचिस्वाहेति बर्हिः प्रहृत्य वाते धास्वा
हेत्याज्यं जुहोति देवेभ्यो गातुविद्भ्यः परमात्मन इति दमिस्यन्विलायां। देवा गातुविदो देवता ब्रह्मत्वे त्येके इति राम। देवेभ्यो वातायेदमिति
विबर्हिः सर्वमनुप्रहरति प्रुष्टिं चेति सत्याषाढः भरद्वाजाविति स्तवं सूर्य इति समिष्टयजुरंतु मंत्रा मंपत्नपतिरिति यजमानः स्वं भागं प्रा
श्नाति प्राप्य तविमोका घस्त शं चर्मंत पाद्वारस्त्र प्रक्षीयाता ज्ञोषिते यजमाने प्रजापतेर्विभान्नाम्नेति प्रंत्रेणा यजमानभागं प्रा
मवधाय समिष्टयजुषा सह होमः॥ अभिस्तृणाति होता पदनैर्वेदिमभिस्तृणाति। तृप्तीप्राणीतां तं प्रे घामाघ को वो यो ह्नीदिति वि

२० मुंचति। तूष्णींधारां स्त्रावयति। यजमानस्तदा सदसि सन्नेभ्य ऋत्विजपति। प्राच्यां दिशीत्यादिभिर्यथालिंगं प्रतिमंत्रपुरुं वइस्पंतवे
दिशोषंनिनीय पदप्युतेमरस्वति·यासरस्वती वैशंपत्न्येति सुखं विमृष्टे। यं देवा मह ब्यैष्ठितिगपवेषं स्थूलान्मूलप्रदेशांदारभ्य
उत्करे सुरस्ताद्भागेन प्रत्यग्रु पग्दूहतीति रु। उपवेषस्यस्य विमत प्रदेशं प्रगृह्णीत्यन्विलायां। इममेव पक्रम स्रुपेत्य मूलेन
न्यूपवेशम्येति भाष्ये। यानिर्घर्म इति कपालविमोकः। प्रतिकपालप्रयोगं मंत्रावृत्तिः। ततः संख्यायोद्वासयति क्रमेणोद्वास
पति क्रमेण। द्वर्थः। ततो ब्रह्मणस्वभागप्राशनादि निष्क्रमणांतं यजमानो दक्षिणोवेद्यंते दक्षिणेन पराचीनं विष्णुक्रमान्क्राम
ति। विष्णोः क्रमोस्यभिमातिहेति प्रथमो विष्णोः क्रमोस्यभिशस्तिहेति द्वितीयं विष्णोः क्रमोस्यरातीतिततीयं विष्णोः क्रमोसि
शत्रूहेति मंत्रं तूष्णीं चतुर्थं क्रांत्वा तत्रैवावस्थाय चतुर्थं जपति न तु तेन क्रामतीति रु। तत्रैव तिष्ठन्विष्णुतिक्रामन्त्रयति। अ
ग्निनादेवेन पृतनाजयामि गायत्रेण·इत्यादेवेन·त्रैष्टुभेन·विष्णुमिः स्व मि·पृतनाः जागतेन अथावीमा हान्। ये देवा यज्ञहनः
पृथिव्यां। ये देवा यज्ञमुषः पृथिव्यां। अग्निर्मातेभ्यो आगन्म। ये देवा यज्ञहनो न्तरिक्षे· ये देवा यज्ञमुषोन्तरिक्षे·वायुर्मा पातस्तेरात्री
ः। ये देवा यज्ञहनो दिवि·ये देवा यज्ञमुषस्वरे। सूर्यो मा·येनेंद्रा येति। अंत्य विष्णुक्रमदेश एवेत्यंतो जपः। ये द्वे अर्वि क्रम
क्रांत्वा। तो विष्णुतिक्रमातीमा तात्स्काद्वितीयं विष्णुक्रमं क्रांत्वा द्वितीयोतत्स्कात्तृतीयं विष्णुक्रमं क्रांत्वा तृतीयोतत्स्का
यथोपदेशं चतुर्थं विष्णुक्रमं जपेत॥ नवा विष्णुक्रमातीमा सजपइति रु·वि·अगन्म स्वरित्यघनूयेति षड्भिश्चादिसमु

रुद्र० २०

पस्थायैड्रीमावृतमितिप्रदक्षिणमावृत्यपुरापाभवंस्फस्कासमहमितिप्रसव्यमाहवसमिध्दोअग्नइत्याहवनीयमुपसमिंध्य
वसुमानित्तियोनःसपत्नइतिचतमुपस्थायदक्षिणंगार्हपत्यमाचाराडुपसमिध्याग्नआयूंषीतिद्वाभ्यांअग्नेगृहपतयइतिचो
पस्थायविघमानपुत्रस्त्वामाशिषमाशासेचैत्रंशर्मणोज्योतिष्मतीतिवदेत्।अनेकपुत्रस्यप्रतिपुत्रंमंत्रावृत्तिःअजा
तपुत्रोमृतपुत्रोवातामाशिषमस्मैतंतत्वज्योतिष्मतीमित्येकवदेत्।विद्यमानप्रियपुत्रानेकत्वेमंत्रावृत्तिःप्रियपुत्रा
भावेत्वस्यलोपइतिभाष्यानुसारिणः॥अपुत्रस्तामा·तंतवेतीमित्येववब्रूयात्।पुत्रवांस्तावदंमंत्रमुक्त्वातामाचैत्रइतिशर्म
णोतामित्यपिब्रूयात्।भविष्यत्पुत्रार्थंपुत्रवतोतंतत्वइतिजपसंभवात्बहुपुत्रत्वेतामा·चैत्रायमैत्रायेतिसर्वेषांनामा
निगृहीत्वाज्योतिष्मतीमितिवदेत्।नतुप्रतिपुत्रंमंत्रावृत्तिःसर्वेषांनामान्यनुद्भुत्यज्योतिष्मतीमित्यंततोवदधातीतिस
त्याषाढोक्ते।अकृतनाम्नस्तुनाम्नक्षत्रनाम्नायाद्यंनैवयाद्यंपुत्राइतिरुज्योतिषेतंतवेत्वेत्यादेस्त्वावृत्तिरेवमन्यतोदक्षिणंदक्षि
णाग्निमाचाराडुपसमिध्याग्नेवह्नेस्वदितमुपस्थायज्योतिषेतंतवेत्वेत्स्यादित्यंतंपूर्ववत्आवृत्तिलोपौपूर्ववत्।वेदे
स्तीर्णंतमुपस्थायआधायस्तीर्णंछिनत्तृणान्याधायावंर्वेधासीनोज्योतिषेतंतवेत्वेतिजपित्वा।तीमेद्धाज्जपतियेदेवायज्ञदे
नइत्यारभ्यइआवेद्येनमित्यंतं।ततःस्वस्थानेकस्तेतिमंत्रंवदेत्।मंत्रोच्चारणमेवविमोकइतिरुयोगवृद्धिमोकेपिविहा
रमवेक्ष्यनवेतिभाष्ये।अथाग्नेव्रतपतेव्रतमचारिषमितिविष्णुक्रमैश्चतुर्भिरकेनवाययाव्रतग्रहणंव्रतंविसृज्यानंतंपप्र

पुत्रस्तदंतंतस्योति
पितंतवेवेत्वाचैत्रइ
मंत्रितितत्रामसहे
त्वाद्रनुमेत्यादिमा
कादिस्थंतवेदत।भि

श्लो. ३००

योगे यज्ञो ब्रह्मेति जपेत्। एकेनापि व्रतस्वीकारे विमोके सर्वमंत्रान्वदेदित्यपि भाष्ये। पुरोगत्वा गोमानिति जपित्वाय
२१ तृशंचमइति जपित्वा वृष्टिरसीत्यप उपस्पृशेत्। पौर्णमासे दर्शत्वाहौ त्रिरिति भाष्ये। ब्राह्मणांस्तर्पयित्वा इति संप्रेष्यति। अव
रान्भोजयेदिति अन्विलायां॥ ॥इति दर्शपूर्णमासप्रयोगः॥ ॥अथ प्रवसतो यजमानस्य विशेषः। औपवसथ्ये यजनीये
वाहनि विहाराभिमुखो यजमानमंत्रान् जपेत्। यानि संस्पृश्य कर्माणि तान्यध्वर्युः कुर्यात्। तत्रैव ब्राह्मो विक्रमान्क्रामेत्स्वा
दुदेत्य विहाराभिमुख एव गोमतीं जपेतिरु प्रवसतोपि मंत्रेण भोजनं ब्रह्मवर्य पराथनिमौ निर्वपेत्यादीनामकरणं। केषा
चिन्मते नानाशिषामकरणानो प्रयोगः॥ ॥अन्येषामयोगइतिगपदेशमतेनैव प्रतिपद्येवेहकस्त्वं यजमानमिति विसृक्र
मगोमस्यो: पारकविधानाद्विहाराभिमुखत्वनिवृत्तिरिति भाष्ये। आपस्तंबोक्तरीत्यै षा। कारीत्यं दर्शपद्धतिः॥ अनंतेना कृष्ण
नयाऽर्पितमनंतायास्तु मा पतिः॥१॥ ॥शुभमस्तु॥ ग्रंथसंख्या ८५१ संवत १७२८ समये सावन शुद्ध पंचमी लीषितं मया २१